CLARA TSCHUDI:

TRE NUTIDSKVINDER.

Camilla Collett. Lina Morgenstern. Gertrud Guillaume-Schack.

KJØBENHAVN. ANDR. SCHOUS FORLAG. 1887.

Kjøbenhavn. — I. Cohens Bogtrykkeri

Förord till den elektroniska utgåvan

Denna bok från 1887 innehåller biografier över **Camilla Collett**, **Lina Morgenstern** och **Gertrud Guillaume-Schack**. Den digitaliserades i mars 2012 av norska Nasjonalbiblioteket, varifrån de scannade bilderna och OCR-texten i februari 2018 kopierades till Projekt Runeberg för att kunna korrekturläsas.

I.

Camilla Collett

og hendes forhold til kvindesagen.

I.

Saa mangen vandringsmand i fremtids-aar valfarte skal til Eidsvolds ringe villa, og mens han hilser paa vor friheds gaard, han rørt vil mindes Henrik og Camilla. (John Paulsen.)

*

Norges kjæreste historiske minde er knyttet til Eidsvold. Halvt ubevidst maaske, men altid med samme regelmæssighed, vender normanden blikket did, naar frihedsdagen nærmer sig; han mindes dem, som skabte den forfatning, der nu gjetmem aarrækker har dannet grundvolden for en national udvikling.

Men ikke blot for hvad rigsdagsmændene 1814 udførte, er stedet med uudslettelige træk indskrevet i det norske folks historie; forhøiet interesse har det for den nulevende slegt, fordi to, hvis barndom og ungdom er knyttet til Eidsvold, har bidraget meget til fremskridt og frigjørelse.

Folkedigteren Henrik Wergeland staar for det unge Norge som helten og martyren for en4 stor sag. Og søsteren, Gam ill a Colletts bane brydende arbejde vil til enhver tid sikre hende en plads blandt vore fremragende personligheder. I sine geniale verker, lige beundringsvær dige ved sprogets skjønhed og indholdets vegt, har hun utrættet kjæmpet for sit kjøns selv stændighed. Og væbnet med en pen, der i aarenes løb intet har tabt hverfcen af sin kratt eller sin smidighed, har hun, uden at vige for fienders angreb, spottens naalestik eller ligegyldighedens krænkende taushed, rettet slag paa slag mod den mur af bornerthed, indsnevrethed og fordom, der har taarnet sig op, skillende kvinden fra det store samfund. Fru Jakobine Camilla Collett er født i Kristianssand den 23de Januar 1813. Da fiendes fader, Nikolai Wergeland’) kaldtes til at med virke ved grundlovens udarbejdelse, havde hun saaledes endnu ikke fyldt sit første aar. x) Nikolai Wergeland (født 1780, død 1848) blev 1806 adjunkt i Kristianssand og 1812 kateket ved dom kirken dersteds. Omtrent samtidig gjorde lian sig bekjendt ved sit

prisbelonnede skrift „Mnemosyne“, hvori han kjæmper for oprettelsen af et norsk universitet. — 1814 var han et af rigsforsamlingens mest fremragende medlemmer, og han arbeidede ivrig for en forening med Sverige. 1817 udn-ævn tes han til sognepræst i Eidsvold, hvor han for blev til sin død. Ogsaa som ældre optraadte han gjentagne gange som fortåtter.5 Under opholdet paa Eidsvold- blev pastor Wergeland betaget af stedets skjønhed; og da det derværende præstekald blev ledigt, besluttede han at søge det. I erindring om de tjenester, han havde ydet, imødekom kongen hans ønske. Og sommeren 1817 forlod han med sin familie Kristianssand for efter ugers besværlige reise at naa det efterlængtede bestemmelsessted. Livet i den stille landbygd beredte fru Colletts forældre flere skuffelser end glæder. De fandt ikke det nye hjem saa fortryllende, som de havde udmalet sig det. Hendes fader «havde set præstegaarden i sin festdragt, da den var befolket og smykket til at modtage prinser og rigsdagsmænd. Han gjenfandt den „øde og gyse lig forfalden.“ x) Hendes moder 2) „havde været Kristianssands skjønhed i byens velmagtsdage, det vil sige under og efter krigen, da den var sædet for en dannelse, der af alle skildres som usædvanlig. — Fra al denne herlighed og den hus lige lykke, de nød. trods trange kaar, blev hun pludselig bortrykket og hensat i Eidsvolds dybe naturensomhed.“ 3) Trist var hjeminet dog ingenlunde. Den livlige, selskabehg anlagte frue forstod tilfulde ’) „1 de lange nætter.“ (Side 13.) *) Alette Dorothea. født Thaulow. 3) „J de lauge nætter.“ (Side 45.)6 kunsten at udbrede hygge. Hendes mand delte hendes skjønhedstrang. Og savnede han end den kreds intelligente venner, han i stiftsstaden havde seet sig omgivet af, skaffede hans pligter ham paa den anden side saa meget arbeide, at han sjelden fandt tid til at hengive sig til mismod. Over sine børns opdragelse vaagede han med ombyggelighed. Og disse, som kun saa mdbyrdes kjærlighed og kjærlighed til alt, hvad der var ædelt, skjønt og stort, udfoldede i den fredelige familiekreds, omgivne af den storslaaede natur, sine forskjelligartede individualiteter. Naturen blev Camillas bedste ven, en ven, til hvein hun gjennem livets oniskiftelser har be varet den varmeste kjærlighed. Hvor sterkt hendes hjembygd har præget sig i hendes barne hjerte, har hun vist os i sine skildringer: „Denne natur tilhører en anden tid, et andet folk. en anden kultur,“ siger hun med tanken paa Eidsvold. l) „Saa zart, saa rig, saa kunst mæssig ædel er den udgaaet af skaberens haand, og bonden har stampet paa dens jordbund og nugget i dens skove uden at ane kløften, der adskilte dem. Den maa forstaaes denne natur! — Drag ind i den med din sjæl, med din dy ’) Fortællinger: „Ved badet og i dalen“. (S. 157 og 158.)7 beste smerte og glæde, da vil egnens nymfe aabenbare sig for dig — —. Paa sjælens speil vil denne natur aabenbare sig, lægende, trøstende og raanende, eftersom du bringer dine gode eller onde lidenskaber med. Den maa øve sin rnagt over alle. Glæden maa den forhøie. men vé den, som skal bære en længsel i disse dale. Og dog maa selv den smertefulde, henrykt over denne sympati, idelig drages hen i dens skjød. Den urolig higende vil den maaske for jage, men den livstrætte vil tro at have fundet freden paa denne plet.“ — — Som intei kan lignes ved minderne fra lijemmet, fæster ingen indtryk sig saa dybt som de fra barneaarene. Og sikkert har hin tid, da den ulle pige delte brødrenes lege saavelsom deres studier, da hun sammen med dem besteg fjeldknatterne rundt præstegaarden og plaskede i Andelven. bidraget til at gjøre hende saa villiesterk og uforfærdet, som hun senere har vist sig. Efter nogle aars forløb drog hendes brødre til hovedstaden. Og fra dette øieblik overlodes Camilla næsten ganske til sig selv. Hun maatte alene opsøge de kjendte steder, der nu blev hende dobbelt kjære. Naturens røst forekom hende dobbelt forstaaelig. Og gjennem samlivet med den fik hendes sjæl en udvikling, der var rigere end hendes aar.8 For at sikre hende en god uddannelse sendte forældrene hende ved fjortenaars alderen (1827) til den bekjendte herrnhutske opdragelsesanstalt i Kristiansfeld. Hun kom did opfyldt af forventning om alt det nye, der skulde møde hende, men samtidig med en let forklarlig ængstelse. For første gang at reise fra hjemmet og til et fremmed land, pludselig at se sig omgivef af fremmede ansigter, rundt om sig at høre et fremmed sprog, det kan nok gjøre en ung Pige lidt beklemt, tilmed én, der, som Camilla Wergeland, paa fan og korte afbrydelser nær havde levet i en ensom egn. Hjemme havde hun forholdsvis været isoleret; thi moderen og en betydelig ældre søster be skjæftigede sig lidet med hende. Men hun havde ikke følt sig alene og endmindre forladt. For liden naturen, hendes bedste ven, der talte sit eget sprog til hende, bød dyrene paa gaarden underholdning og selskab. Og kom der fremmede i besøg, skaffede iagttagelsen af disse stof baade til morskab og ettertanke. Men fremforalt vidste hun sig i hjemmet skjærmet af moderen og af faderen, til hvilken sidste hun navnlig saa op med den varmeste beundring. I institutet var forholdet omvendt. Hun var omgivet af lærerinder og en talrig skare jevn aldrende.

Men den fremmede, indadvendte, stod9 her, blandt de mange, ængstelig, forladt og ulykkelig. Det strengt regelbundne institutsliv pinte hende, og hjenilængslen gjorde hende stille. Og for tilbageholden til at nærme sig sine kamerater fortæredes hun af ønsket om at møde en eneste, dei- vilde vise hende en smule deltagelse. Rørende er hendes fortælling om, hvor in derlig hun længtede efter at slutte venskab med en medelev, til hvem hun særlig følte sig hen draget; rørende og karakteristisk tillige er skild ringen af den, for et barn übegribelige, moralske styrkeprøve, der beseglede venskabet.*) Hvilket stort, varmt hjerte maa ikke den være i besiddelse af, der femogtretti aar efter mindes sin barndoms veninde i følgende ord: „Fra hine aar, da jeg netop stod paa græn sen af barnealderen, ser jeg nu et billed stige op, som jeg ikke mere kan bortvise. Ofte, i lange tider, har det ligget begravet, for atter i stille timer at vaagne, lige friskt, lyst og livsa ligt. — - Det navn, som fæstede sig til dette billede, har jeg nævnt gjennem den hele tonestige af det første enthusiastiske venskab, jeg har nævnt det hver dag, hver time — i drømme, indtil pludselig en dag min sjæl lukkede sig over dette navn, og jeg har aldrig, aldrig udtalt *) Se: „I de lange nætter". (S. 74-80.)10 det siden. — — — Jeg saa beundrende op til hende, hun var ogsaa et halvt hoved høiére end jeg. Hvor kunde jeg, der betydede saa lidet hos de andre børa, vente at vinde hendes ven skab? Og dog bevægedes jeg af en smertelig trang til at gjøre mig forstaaelig for hende, den første i verden, som jeg syntes, jeg havde noget at sige." >) Samværet med veninden blev kilden til rig glæde for hende; og det andet aar følte hun sig langt mindre ulykkelig end det første: nu havde hun fundet én, der forstod hende, delte hendes sorger og glæder og virkelig holdt af hende. Dobbelt maalte det derfor smerte, da denne unge pige, hénimod slutningen af Camillas op hoid i Kristiansfeld, blev syg og døde. ‚Om min sorg vil jeg ikke tale," siger hun selv. 2) „Sproget har intet udtryk for noget saa heftigt som sorgen i den alder. Det var første gang, døden traadte mig nær." ') „I de lange n ætter". 2) ~I de lange nætter". (8. 64 og 73.) (S. 101.)11 11. Aarene efter hjemkomsten fra institutet hører ranske vist til de lykkelige i fru Colletts liv. Adskilligt var forandret i forældrenes hus. Den ældste søster var bleven gift i en alder af nitten aar. Men broderen Henrik boede hjemme; og hans munterhed virkede smittende paa alle omgivelsér. Om somrøeren fyldtes huset af gjester. Og hele aaret rundt modtog man hyp pige besøg; thi præstegaardens beboere pleitde livlig omgang med nabolagets familier. Selv stod Camilla jo i den friske, straalende ungdom, hin livsperiode, hvori man betragter alt og alle gjennem illusionernes rosenrøde slør. Allerede dengang var den ynde og anstand udbredt over hendes personligbed, som fru Col lett har bevaret til den høie alder. Hendes slanke figur, de regelmæssige ansigtstræk, den smuktformede pande og det indtagende smil gjorde hende i forening til en fuldendt skjønhed. Og dog traadte alt i skyggen for de dybe, straa12 lende blaa øine, der lyste af klogskab og hjer tensgodhed. Ved sin skjønhed som ved sin aand og elsk værdighed, blev hun midtpunktet for den glade kreds. Og end ikke paa den kritiske Welhaven, der oftere traf sammen med hende i Kristiania, kunde hun undlade at gjøre et dybt indtryk. Feiden mellem ham og Henrik Wergeland, hvori, som bekjendt, Gamillas fader med heftig hed kastede sig, tvang ham til at opgive haabet om at knytte hendes fremtid til sin. Og hun, der forgudede sin fader og elskede sin broder Henrik, indsaa umuligheden af at forenes med deres bitre modstander. At digterens hjertesaar ikke blev lægt, derom vidner de varmtfølle vers, hvori han senere be sang sin ungdoms ideal. Men et af de mange beviser paa fru Colletts store karakter, er det venskab, hvormed hun altid har omfattet Wel havens familie, og som fandt et smukt udtryk i hendes digt ved hans hustrus død: 1) „Blornstfattigt liv selv fattigt oiier spreder, med armods tulde stolthed dog jeg ved, hver blomst jeg kunde, af mit knappe bed, jeg gjerne brød til hende, jeg begræder. ') v Sidste blade", anden og tredie række. (S. 14<i.)13 Jeg gav dem. o, tor tusind. rige glæder, ia. for hver smerte selv med angstfuldt mod. jeg hented dem ira steile, vilde steder og bed dem. dogget ai' mit hjerteblod. 0, min verande! var for rigt dig livet? Blev det beregnet ved din sidste fest? Ved den, som intet høitidspræg belived, naturen selv var barsk, uvillig gjest. Men tusind ømme tanker til det sidste — mer værd end hymne, blomster, sørgetiag har fulgt dig paa hin sorgens mørke dag og svobt sig kjærligt om din nøgne kiste." For Camilla havde drømmen om lykke været kort. Hendes sjæl, der havde været „saa rig og fuld, saa tung af haabets og livets sødme", var üblidt bleven vækket til den kolde virkelighed. Selve naturen forekom hende som en anden end tidligere. „I denne time brast et baand mellem naturen og mig, der aldrig skulde heles," ytrer hun, 1) ~og jeg elskede den ikke som før." Den modstand, som mødte hendes broder paa hans literære og politiske bane og den der med lølgende trykkede stemning, der hvilede over hjemmet. bidrog heller ikke lidet til at røve hende det glade sind. Ogsaa hendes helbred led. Og for

at indhente en berømt læges raad med hensyn til en sterkt udviklet kardialgi reiste hun 1834 med sin fader til Paris. l) „I de lange nætter“. (S. 273.)14 I forhold til verdensstadens larm og munter hed levede hun stille dernede. Men det friskt pulserende liv udvidede hendes synskreds, og hvad der var hovedsagen: hun gjenvandt sin sundhed. Vendt tilbage til Eidsvold grebes hun af trang til at prøve sine kræfter. Dog anede bun langtfra, i hvilken retning hendes arbeide skulde blive af saa stor betydenhed. Sandsynligvis havde hun end ikke anelse om, at de rige for fatteranlæg, der laa i slegten, var gaaede i arv til hende. At vække gjennem personlighedens magt, fra scenen at tolke digternes verker var hendes stille ønske. 1) et ønske, som tidsforhold og familieforhold i lige høi grad modsatte sig. Dengang syntes det en umulighed, at en ung dame, der, naar hun besøgte Kristiania, var gjest i de mest aristokratiske famiiier, en sjælesørgers J) Se: „I de lange nætter 1 ’ (S. 84 og 85), hvor det bl. a. heder: „Ja, kjære venner, jeg har elsket scenens kunst alvorligere end I tro, lidenskabe ligere, mere udholdende end det har været gavn ligt for mit livs tiltredshed. Åt I ikke har merket det. der jeg dog har vandret stille og übemerket mellem eder i saa mange aar, kommer atter igjen at, at det bedste i et menneske faar aldrig nogen at vide. Ja, jeg erkjender denne kunst endnu for at være den form. hvori mit sterkeste.. eiendomme ligste liv naturligst vilde fumlet sit udtryk.“15 «latter og tilmed datteren af en mand, der havde gjort sig høit fortjent af sit fædreland, kunde tænke paa at ombytte den stille præstegaard mod theaterlivet. Selv turde hun kun i ensomheden tænke tanken ud. Men naar hun, efter at have for dybet sig i de dramatiske digterverker eller i fantasien at have levendegjort en rolle, vaagnede til virkeligheden, var det maasfce første gang, at det spørgsmaal paatrængte sig hende: Hvorfor maaler man kvinden etter en anden maalestok end mandenV Hvorfor har ikke hun, ligesaavel som han, ret til at følge sit kald V Hvorfor ind snevres hun i fordommenes trange sko, medens han frit og uhindret tør bestige de høieste tinder V Til at bestyrke disse tanker bidrog det, hun bemerkede rundt om sig. „Det er ingen overdrivelse at sige“, for tæller hun, 1) „at næsten hver større gaard om kring i bygderne husede en liden Borgia. en Mauprat, en Rolf Blaaskjæg i miniatur, hvoraf maaske mangen blot savnede en større skueplads for sine slette lidenskaber for at naa en Borgiask berømmelse. Det var en ulykke blot at høre derom, vide derom, men hvordan kunde det undgaaes? Det har ligget paa mit barne-, mit l) „Sidste blade“, anden og tredie række. (S. 78.)16 ungdomssind som en dunkel rædsel, en frygtelig, uopløselig gaade, at det kunde existere. Jeg saa de hæderlige, skikkelige hustruer til disse skjænd selsfulde rnænd. Jeg mindes disse blege, stumme, forgrænunede, nedværdigede skikkelser. Var der nogen. der klagede over sin skjebne, lo man deraf. Hjerteskjærende ord gik omkring i bygden, som stof til løier, stikord til latter.“ — Naar Camilla deltog i omegnens selskabsliv, og navnlig naar hun færdedes i hovedstaden, kunde hun ikke lukke øiet for, at man mødte hende med en svag tvivl om, hvorvidt hun var støbt efter samme konventionelle fonn . som de øvrige unge piger. Paa sin faders befaling havde hun tilbragi en ikke übetydelig del af sin barndom med at studere høflighedsregler: og hun opfyldte de strengeste fordringer til selskabelig „savoir vivre“. Tvivlen opstod derfor uforskyldt fra hendes side. Men den gjorde hende mere tilbageholden, end hun af naturen var det. Hendes trang til en somhed udvikledes. Og naar hun undertiden længtede ud til jevnaldrende og opsøgte dem, vendte hun tilbage for dobbelt at føle. at en somheden var og blev hende kjærere end selskab. Et vinterophold i Hamburg 1836—37 var et lysglimt i disse ungdomsaar. Hun besøgte her en tysk familie, hvis bekjendtskab hun havde gjort paa reisen til Paris, og indførtes i en kreds17 af fremragende kunstnere, videnskabsmænd og literater. Dels ved selvstudium, dels ved læreres vei ledning havde hun tilegnet sig en alsidig dan nelse. Him talte og skrev flere fremmede sprog, spillede guitar og pianoforte, og hun var i be siddelse af en meget smuk sangstemme. Hendes skjønhed og elskværdige væsen ind tog, og fra alle sider mødte hun i Tyskland den hjerteligste imødekommen. Her forstod hun og følte sig forstaaet. Man bragte hende sympati, og hun gjengjældte denne med venskab, hun fandt beundring og skjænkede hengivenhed. Hvor høit man skattede hende inden kredsen sees bl. a. i et skrift, der udkom det følgende aar, og hvori en af Tysklands velkjendte litera ter ') omtaler Camilla Wergeland som „die nor dische Sylphide". Efter hjemkomsten fra Hamburg fulgte en tid, hvor hun hovedsagelig levede paa minder og paa korte besøg i Kristiania. Men en somheden og de mægtige naturindtryk var netop egnede til at vække det bedste i hendes sjæl. En ivrig og udførlig brevveksling med en veninde og en nøiagtig dagbog opelskede hendes interesse for literære sysler og afrundede hendes stil. Og da hun den t4de Juli 1841 i l) Professor Theodor Mundt. Tre nutidskvinder.18 Eidsvolds kirke viedes til professor Peter Jonas Collett') stod hun i enhver henseende som den alsidig udviklede,

rigt udrustede kvinde. .) Peter Jonas Collett, fedt 1813 er beremt ved sine -juridiske og skjønliteræere arbeider. Han 'les 1841 til lektor og 1848 til professor i lovkyn dighed, men døde allevede 1851.19 111. Camilla Collett havde ægtet en mand, der forenede dyb viden og overlegne aandsevner med personlig elskværdighed, og som gjennem sin kjærlighed lærte at beundre sin hustrus be gavelse ligesaa meget som alle hendes ydre fortrin. ..For ret at skatte Colletts personlighed i dens fylde og mangesidige elskværdighed," siger Jørgen Moe, 1) „maa man have set ham i hans huslige kreds; thi han hørte til de faa, som med hjertets inderlighed slutter sig til sine nærmeste, uden at lukke øiet for det fjernere og store. Men han var jo rigtignok ogsaa af de faa, som i hjemmet kan tale om det høieste og bedste med fuld forvisning orn at blive forstaaet." Som den venlige og imødekommende vert inde samlede fru Collett en kreds af hovedstadens aandfulde mænd og kvinder om sig. Eksempel ') „Illustreret rjyhedsblad" -1852. Nr. 15.) 9, *20 vis kars nævnes, at Jørgen Moe var en daglig gjest i hendes hus. For hende og hendes mand oplæste Asbjørnsen først sine eventyr, og fra hendes beretninger hentede han stoffet til mange af sine folkesagn. Hos professor Hansteens, Munchs, Dunckers, statsraad Colletts og andre, var ægteparret kjærkomne gjester. Men over selskabslivet gleinte fru Collett ikke at beskjæftige sin aand. Og allerede i hendes ægteskabs første aar ser vi hende træde frem som forfatterinde.. „ Collett har saa egentlig skabt mit forfatter skab," fortæller hun, 1) ..det vil sige. han har baade aandelig forberedt og praktisk givet det stødet. Uden at han maaske havde en bevidst hensigt dermed, blev hau dog redskabei dertil. Han havde dengang meget lidt tid til selv at læse skjønliteratur, derfor ansatte han mig i egenskab baade af udvælger og meddeler; havde jeg fundet noget interessant, maatte jeg for tælle det, ikke læse det for. Dette skete da mest paa vore spadsereture; ofte blev paa en spadseren op og ned ad gni vet en ny novelle af Gutzkow eller Sternberg muligst kort tilegnet, drøftet og diskuteret. Dermed troede jeg, det ogsaa skulde bero, og jeg følte mig noksaa stolt ved den rolle, der var overdragen mig. Men engang, rnedens jeg var i sommérbesøg *) „Mod strømmen", første række. (8. 176—77.)21 i Eidsvold, skriver han, at A. Munch har purret ham for en feuilleton til sit blad, men han havde ikke tid til at skrive nogen; om jeg vilde skrive én, som han kunde lade Munch faa. For færdet afslag, med spørgsmaal om han var for rykt ! — Ny anmodning, der endte med løfte fra min side om, at jeg skulde forsøge det, dog kim under betingelse af den strengeste taushed og en übrydelig, syvforseglet anonymitet. En af hine smaa opsatser kom da ud, og dagen efter hilste mine venner mig paa gaden som for fatterinde." Fru Colletts debutarbeide, „En dag ved Eidsvold sbrø n d e n", l) efterfulgtes af „N og 1 e strikketøis-betragtninger", 2) der vakte opsigt og fremkaldte flere svar. 3) Her viser hun sig i besiddelse af det flyttende sprog og den træffende ironi, som udmerker hendes be rømteste skrifter, ligesom hun allerede her rører ved den streng, der aar senere har aflokket hendes instrument saa sterke og varme, gribende ') „Den konstitutionelle" (1841. — Nr. 211.) 2) „Den konstitutionelle" (.1842. — Nr. 82 og 83.) Senere optrykt i „Erindringer og bekjendelser." Sidste blade. fjerde og femte række. (S. 41—54.) 3) Den konstitutionelle: „Til dåmen i den graa silke kjole" og „1 anledning af strikketøiet" (1842. — Nr. 93 og 94"22 og vemodsfulde toner. „Strikketøis-betragtnin gerne" er i virkeligheden hendes første indlæg i kvindesagen; og adskillige af disse kritiske reflexio ner, er ikke mindre slaaende end hendes senere kanipraab for kvindens ret. Hendes næste arbeide fører hende imidiertid bort fra emancipations-tanker: I „Kongs gaard", ') en fortælling fra slutningen af forrige aarhundrede, skildrer hun saa fint og stemnings fuldt den gamle frøken von S. og hendes slegt. at man gjennem dem lærer at forstaa hin svundne tid med sin adelsstolthed og sine fordomme. I fortællingen „Et gjensyn", 2) der fulgte „Kongsgaard", er hovedindholdet følgende: En formuende embedsmand faar besøg af en trængende kone, der viser sig at være fog dens datter, i hvem han som ung har været for elsket. Mindet vækkes ved gjensynet. Og samme aften gjennemblader han optegnelser, nedskrevne aarsdagen efter de stedfundne begivenheder. I saa realistiske træk fremstiller forfatter inden nu et julebal paa landet, at man — skjønt ') „Kongsgaard" offentliggjordes tørst 1H47 i Asbjørn sens ~Hjemmet og vandringen". -) „Et gjensyn" oilentliggjordes først i Asbjørnsens vinterskrift ~Ydale" (1851.); men, ligesom „Kongs gaard" er de» senere optaget i „Fortællinger" (1861.)23 erindringerne er daterede d. 28de Januar 1822 - tror at se personerne lyslevende og selv at være midt oppe i den landlige julefornøielse. Beskrivelsen af de forskjellige bygde-kavallerer virker med uimodstaaelig komik. Selv den unge kandidats erotiske stemninger, hans længsel etter at naa den elskede, medens han beregner van skeligheden af ,at traversere en saadan tæt sluttet kreds af damer", vækker læserens mun terhed. Men man glæder sig, naar han, üblidt vækket

af elskovsrusen, forsikrer, at „det er første, men sikkert ogsaa sidste gang, han har havt den ulykke at beruse sig i siet spiritus." Ved siden af nævnte arbeider skrev fru Col lett i ægteskabs-aarene under eventyrets form et indlæg i spørgsmaalet: Findes sandt venskab blandt kvinder? («Prinsesse Killinkas ven inde"), et par feuilletoner i ‚Den konstitutio nelle" (deriblandt: „ Badeliv og fjeldliv" 1843), samt forord til to af Asbjørnsens sagn. — Under tillen: „En vandring og et even tyr" gjenfortalte hun desuden et folkeeventyr, dediceret til Asbjørnsen. „Mit forfatterliv begyndte", siger hun iet brev, x) „i et afsnit af vort hjemlivs historie, der neppe saa glimrende vil gjentage sig. Det var som om alle intellektuelle kræfter, særlig de ') Tilstillet forfatterinden (mai 1886).24 digteriske, aandede op efter det lange forbunds fortryk, hvor de blot havde havt at skatte til et andet land. En ganske anden aand besjælede da vort hjemlige liv. Alle interesser samlede sig om literaturen og de vældige kræfter, der duk kede op i alle genre. Strid og splid var der naturligvis ogsaa da hvor findes ikke det? Men pol it i ken blandede idetmindste ikke sit brutalt algjørende: „Hvor hører du hen"? ind i den, som den nu gjør i alle spørgsmaal. Ethvert nyt verk af dagens literære heroer blev hilset med interesse og dannede samtale emnet i alle selskabelige sammenkomster. Ogsaa mine første frygtsomme forsøg mødtes med vann opmuntring, støttet, som jeg dengang personlig var det, fra alle sider." I forhold til hvad vor fremragende forfatter inde senere har ydet, tør denne del af hendes literære virken dog karakteriseres som mindre betydelig. Men hvad var naturligere, end at hun, som levede for ægtefælle, hus og børn, endnu hverken kunde eller vilde ofre sig helt for forfatterkaldet. Dødsfald i den nærmeste kreds berørte i hine aar hendes hjerteliv paa det smerteligste. Mel lem 1843—45 mistede hun sin moder, to kjære veninder, der var knyttede til hende gjennem aarelangt, inderligt venskab, og broderen Henrik. Tabet af denne sidste vil have rammet25 hende dobbelt følelig, fordi hendes giftermaal med en af hans modpartis tilhængere paa en vis maade havde skilt dem ad. Henrik Wergeland besøgte aldrig sin søsters hjem. Og gik hun\ end oftere ud til ham og hans hustru, kunde forholdet mellem hendes mand og broder indi rekte ikke undlade at øve sin indflydelse. Da hver fiendtlig tunge forstummede, og ven og modstander, første gang i fuld for staaelse af hans storhed, mødtes ved den faldne frihedskjærnpers baare, vil søsteren dybest have følt smeiten over en kjær bruders bortgang. Bøiet under denne bitre smerte var det maaske, at hun skrev: „Min broder! det er ikke saa, at jeg troløs forlod dine spor, jeg kunde blot ikke folge dig i den vilde larm! Paa den stille vei, jeg maatte gaa, har jeg staaet og skuet ud som hin dag ved vinduet og ventet og ventef med smerte, men du kom ikke tilbage. Min broder! Dit kys har jeg dog, og det skal gjælde ud over de lange adskillelsens aar, og rent skal det beva res; og rent og trotast skal det bes var es, der, hvor cirkelen slutter og det adskilte mødes!" x) — Faa aar senere berøvede døden Camilla Col lett hendes fader, som hun hang ved med datterens hele ømhed, og hvem hun i sine *i „I de lange nætter". (S. 243.)26 skrifter har reist et saa rørende mindesmerke. Men det haardeste slag ventede hende, da den grusomme adskiller, som hverken skaaner kraft. begavelse eller personligt menneskeværd, d. 18de december 1851 bortrev ægtefællen, hendes fire smaagutters kjærlige fader, familieforsørgeren og raadgiveren. hos hvem hun havde hentet trøst for alle sorger. „Ak, først i de lange, lange bekymringens nætter, der følger efter en saadan nat, lærer man at fatte, at det er sandt!" raaber hun i sin fortvivlelse;') „fatte, at noget saa grusomt kan ramme en, som at man kan være to paa en vikl ø og blive a lene igjen." !) „I de lange nætte v". (8. 270.)27 IV. Bedøvet efter slaget lod fru Collett et aar gaa hen. Saa greb hun arbeidet som lindring for sin smerte; ved skrivebordet søgte hun glenisel for, hvad hun havde tabt. Medens professor Collett levede, havde hun lagt planen til en større roman, og hun havde skrevet indledningen. Men hendes mand havde ikke opmuntret hende. „Vore danne de forhold", paastod han,') „var endnu i gjæringstilstand; de havde ikke afsat sig til noget, hvorpaa en roman sikkert kunde bygges." Som enke optog hun sin tidligere idé. Sommeren 1853 udarbeidede hun første del af „Am t m andens dø tre". Og vinteren 1854 —55 fuldendte hun anden del af sit berømteste verk. Med en barndom og ungdom som hendes var det naturligt, at Camilla Collett tidlig blev en selvstændig karakter. Dog var det sorgen og l) Se: „Mod strømmen" I (S. 178.)28 forladtheden, der modnede hende som for fatter. ~Jeg ved egentlig ikke, hvordan jeg er kom men til at skrive", siger hun i forordet til et senere verk. 1) „Fangen, der med sit blod op tegner sine bekjendelser paa en strimmel tøi, kunde maaske ligesaa godt svare derpaa. Jeg sad dog længe i den varetægtscelle, som kaldes kvin de, inden det faldt mig ind at skrive paa lappen, Forvandlingen foregik pludselig og i de aar, man mindst tænker paa, at den kunde foregaar, da man allerede afslutter med livet. Teg havde indtil da kun levet for mine pligter inden husets grænser. Jeg havde

oplevet den største sorg, der kan ramme et menneske, og jeg beredede mig allerede muligst fattet paa den skjebne, der forestod mig: En enkes lod, og i vort land! Dette endnu! Jeg beredede mig dertil, men selv den kjækkeste kan ikke indestaa for sig, naar han staar ansigt til ansigt med det forfærdelige, og saa er der i afgjørelsens øieblik undsluppet mig et skrig, mit livs længe tilbage holdte. Man fortalte mig, at dette var en digt ning, at det stemplede mig til forfatterinde." „Amtmandens døtre"! — hveni kjender ikke denne bog? Statsraadinden og syjomfruen, ') „Sidste blade", erindringer og bekjendelser (S. 11—12.)29 der forfærdiger hendes silkekjoler, skolepigen, som i smug fordyber sig i de første romaner, og den gamle frøken i sin ensomme stue, studenten, der stormer ud i livet og kontorchefen, alle kjen der den, alle har læst den. I vort lille land, hvor leiebibliotheker og venskabelige fremlaan foraarsager hoghandlerne en saa farlig konkurrence, er dette verk bleven omtrent udsolgt i tre store oplag. Faa bøger har hos os vakt mere opmerksomhed, faa er trængte ind i saa forskjellige kredse, og faa har — uanseet kritiske angreb — mødt en saa varm sympati. Der er sagt meget smukt og anerkjendende om „Amtmandens døtre". Man har fremholdt, at den er den første norske samfundsroman, at den danner bindeledet mellem den ældre og nyere digtning, at dens fremkomst er en at de merkeligste begivenheder i vor literaturhistorie. Endelig har man med grund fremhævet, at den, ved siden af sit literære værd, har en end større betydning, fordi den var det vækkende raab, der kaldte kvindebevægelsen til live i Norge. Alligevel forstod man ikke straks, hvad for- fatterinden tilsigtede. Som nævnt, fandt ro manen indgang i talrige hjem. Navnlig første del blev mødt med interesse: og man var nysgjerrig efter at faa vide, hvordan handlingen videre vilde udvikle sig.30 Da anden del offentliggjordes, var publikum imidlertid ikke fuldt saa tilfreds. Fru Collett leverede et sandfærdigt tidsbillede; men den literære smag var bleven fordærvet af uden landske slikkerier, — man kunde ikke fordøie en saa sterk kost som sandheden. Hvad er hensigten med bogen? spurgte man forundret. Ellers pieier de elskende be standig at faa hinanden; — hvorfor lader da denne talentfulde forfatterinde ikke ogsaa helt og heltinde forenes? Det maatte jo være en let sag for hende at mage det saa, at de blev lykkelige. Nu forstaar vi godt, hvad Camilla Collett har ment med denne digtning. Vi forstaar, al hun, som skuede videre end de Heste af sin samtid, havde tænkt over de sørgelige til stande, der nødsagede kvinden til at nedvær dige ægteskabet til en simpel forsørgelsesanstalt. Nu forstaar vi hende; thi den sag, hun har ofret sin livsfred for at fremme, har — takket være ikke mindst hendes bestræbelser — havt fremgang hos os. Andre digtere er traadte i hendes fodspor og har været de villigste til at erkjende, at vor første forfatterindes banebry dende arbeide har øvet en mægtig indflydelse paa dem. Og hendes berømte roman tør i virke ligheden betragtes som en forløber for baade31 Ibsens, Bjørnsons, Lies og Kjellands kvinde skikkelser. Selv nævner hun Jonas Lie som den for tåtter, med hvem hun „maaske sjælelig føler sig mest beslegtet". 1) Og vist er det, at et af Lies ypperste verker. „Familien paa Gilje" — skjønt offentliggjort tretti aar senere — i mangt og meget leder tanken hen paa „Amtmandens døtre". Begge fortællinger anskueliggjør livet paa landet i firti-aarene; i begge ser vi forældres higen efter at faa sine døtre gifte: og tendensen er i begge: kvindens frigjørelse. Fru Collets fire amtmandsdøtre, hvoraf fler tallet er begavet med skjønhed og aand, trækker, som vi ved , uheldige lod i ægteskabets lotteri. Den yngste, romanens heltinde, bliver provstinde og moder til børn af første ægteskab efter at hun, tvungen af forhold og tilfældigheder, har givet afkald paa at forenes med den, hun elsker. Men istedetfor, i lighed med Jonas Lie, at lade faderen forlange, at døtrene skal bøie sig for hans despoti, fører Camilla Collett m oder en frem som den ivrig intrigerende. I ~Familien paa Gilje" svinger kapteinen hensynsløst scepteret over den trællende, fortrykte „Ma". Fru Colletts l) Se: „Kvinden og .samlandetI'. (Kjebenhavn; marts, 1886). Camilla Collett: „Brev til Alexander Kjelland".32 amtmandinde viser os derimod langtfra clen adlydende hustru. For en overfladisk iagttager kan det synes, som orn denne livskraftige type paa en norsk selvherskerinde, netop danner bevis for, at mangen husmoder allerede i tirti-aarene havde frigjort sig fra mandens herredømme. Betragter man fru Ramm nærmere, vil man imidlertid let udfinde, hvorfor forfatterinden presenterer h ende .som den. der paaskynder døtrenes ægteskaber. Skjønt amtmandinden nu regjerer uincl skrænket, har hun i sin tid været henvist til ægteskabet som til det eneste «brødstudium". Hun ved selv bedst, hvor sørgeligt hendes liv vilde blevet, om ikke den efterlængtede forsorger havde nærmet sig i skikkelse af kandidat Ramm. Som tilhørende den „bedre" klasse, har hun — skjønt uformuende — ei turdet tænke paa selverhverv. At udtale en saadan tanke vilde i hendes ungdom være bleven anseet som et af de værste brud paa god tone. Og ikke blot det daglige brød var

betinget af en livsledsagers ankomst. Datidens gamle frøken var tilovers i det selskabelige liv, om hun havde penge i overflod. Hun turde neppe nok have en egen mening, og hun udfyldte intet rum; thi kvindens stilling og anseelse var baseret paa ægteskabet. Trods sine menneskelige feil og svagheder33 er amtmandinden ingen übegavet dame, og hun er meget energisk. Saasnart hun for alteret har sikret sig Ramms „ja", begynder derfor en stil tiende, ihærdig kamp. Han er den svagere, og hun gaar seirrig ud af denne. Hendes trang til at herske, bruges og misbruges i hjemmet. Endnu ved hun imidlertid godt, hvor hjælpe løs hun vilde været, om amtmanden ikke havde tilbudt hende haand og hjerte. Det er dette, hun mindes saa vel, medens hun opbyder al sin kraft for at faa døtrene anbragte. Med fattig dommen, tomheden, et ensomt liv for øie, be tænker hun sig intet minut paa at puffe dem frem til brudeskammelen, selv om der kun venter dem en ryggesløs bygde - prokurator eller en pietistisk kapellan. Hvor lyslevende ser vi ikke denne amtmand inde for os: „Fru Ramm var gjestfri og høist forekom mencle mod fremmede. 1 den kunst at indrette sit hus, i at modtage og underholde gjester, kunde ingen maale sig med hende, og ingen for søgte heller derpaa. Hun nød ogsaa en over ordentlig anseelse der i egnen. Til hende hen vendte man sig i alle smags-anliggender; der var ingen festlighed af nogen betydning mulig uden hendes raad og bistand. En tvivl om, at det var en dame af overlegne evner og den fmeste dannelse kunde ikke engang opstaa. Hun Tre nutidskvinder. "34 var af dem, der kunde leve tretti aar til uden at have tabt en straale af den glorie, der om giver dem, kun maa de ikke rykkes ud af den afstand, den belysning, hvori de er stillede." x) Det synes næsten overflødigt, naar forfatter inden straks efter karakteriserer hende saa nøi agtig som i følgende ord: „Men et uhildet blik, der nærmere havde anledning til at iagttage hende, opdagede snart af hvad art denne dannelse var. Den rnanglede kjernen. Hin forekommenhed, hvormed hun charmerede fremmede, kom ikke indenfra, den var ikke et velvilligt gemyts overstrømmende varme, der omfatter alle, endog den ringeste gjest. Den var et festskrud, som hun efter leilighed tog af og paa. Og saaledes stod det sig omtrent med alle de egenskaber, hvormed hun mest bestak andre." En fuldstændig modsætning ti) amtmandin den er den stakkels, ensomme Margrethe, som gjennem livet har bevaret en eneste, stor kjærhghed, der følger hende lige ind i døden. Og dog er hun en veltalende ordfører for samme idéer, som forfatterinden forfegter, idet hun viser os den indsnevrede, gammeldags-praktiske fru Ramm. Margrethe ivrer ogsaa for kvindesagen, men l) ~Amtmandens døtre", første del. (S. 11.)35 hverken for den sociale eller økonomiske uaf hængighed. Hun hævder, at kjærligheden er det eneste, der burde lede kvinden til en ægte skabelig forbindelse; og hun fremholder, at manden ikke har nogensomhelst sikkerhed for, at hustruen tilligemed sin haand skjænker ham sit hjerte. „Et slags følelse har de (kvinderne) vel havt", siger hun') til romanens helt, der er bleven skuffet, „og de vilde være blevne meget fornærmede, havde man ikke kaldt den kjærlig hed; den havde alle dens luner og fordringer. Et slags følelse havde de. ellers vilde de ikke kunnet møde Dem saaledes. Men den ægte var det ikke. Det var ikke hin uvilkaarlige, ukaldede og uimodstaalige magt, der, planten lig, som fødes i skyggen, nærer sig useet og upleiet af sin egen saft, og som man ikke kan oprykke uden at oprykke livets rødder med det samme. Det var den uægte, drivhusfølelsen, ti 1 - fældighedens umodne frugt, det var den matte refleks af mandens begjær, der opstaar af et sammenspil af smigret forfængelighed, fornuftig beregning og en nedarvet underkuelsesvane. Det er denne, manden tager tiltakke med; han forlanger ingen bedre, og erobrer han den ') „Amtmandens dfftre", tørste del. (S. 190.)36 ovenikjøbet med lidt raøie, er han stolt som en gud." Men hun fortsætter: J) „De vil atter føle Dem fængslet, dybere, sandere end nogensinde før. Er det en ung pige, der er ædel og elskværdig, o, saa ber jeg for hende .... Behandl hende varlig, krænk hende ikke. Vær ikke raa og sig: denne unge pige vil jeg bringe til at elske mig, hvis ikke, maa jeg forsage hende. Overfald hende ikke, saa hun forvirret over dette overfald rækker Dem haanden uden at kunne besinde sig, hvor for hun egentlig gjør det. Lær hende at tro paa Dem; kan De ikke vinde hendes tillid saa anse alt for tabt. Lad hendes følelse modnes gjennem en dyb og inderlig vurderen af hvad der er bedst i Dem. Som mosten vil den have tid til at gjære, og er den da ægte. vil den strømme over af sin egen sødme. Agt paa den da og tag den som en gave af hendes haand. Tag den, som den er vunden: ydmyg, skjønsom, ridderlig." — Omkring amtmandinden, der, skjønt ingen lunde bogens hovedperson, dog paa en vis maade holder romanens traade i sin haand, har fru Collett grupperet en samling fortrinlige kvinde typer. ') „Anitmandens døtre", første del. (S. 220—21.)37 Bedst kjender vi Louise; thi hende har vi mødt saa ofte paa vor vei. Heltinden, Sofie, taler langtfra det indignationens sprog, som denne ældre søster. Alle de kvindelige dyder, forfatter inden

har udstyret hende med, hjælper os til forholdsvis rolige at følge hende. Kun én gang bringer han vore hjerter til at banke sterkt og varmt for hendes skjebne: da man bereder hen des bryllup.*) Men søsteren, i lige høi grad offeret for moderens herskesyge og tidens forhold, Louise, der hverken kan elske eller agte den mand, hun er lænket til, som tilraaber Sofie; „Vælg hvad andet du vil i livet, lev ensom og forladt, træl, tig for at leve, men lad dig ikke paatvinge en uværdig skjebne;"-) — hun. som pint paa tu sinde maader, har tabt sin skjønhed og munter hed, er bleven ligegyldig for sin paaklædning, men som ailigevel fra klokken fire hver morgen sidder ved væven, rastløst arbeidende for at hendes barn kan faa en anstændig opdragelse, hvor vækkende er ikke hendes livslod! I hendes mund har fru Collett lagt ord saa kraftige, som hun nogensinde har talt. Man læse f. ex. følgende: !) Se: „Amtmandens detre", anden del. (S. 228—33.)) „Amtmandens døtre", anden del". (S. 248.)38 ~Kan du sige mig du, hvad det er for et vanvid, der saa ofte griber forældre, naar de skal bortgifte døtre? De bedste blandt deni tabe ligesom al sindighed. De er værre end de vilde, der ikke tidsnok kan faa ombyttet sit guid og sandeltræ mod europæisk Niirnberger-kram. Om de bar en eneste datter, som er deres trøst og hygge, saa sender de hende gjerne til Tran kebar. de tinder sig i alle savn, i aldrig at se hende mere for sine øine, for den glæde at vide, at hun sidder paa Koromandelkysten under navn af: min datter, fru den eller den . . . Ja, Sofie, der er momenter i vor tilværelse, som det ikke er værdt at tænke for dybt over. Godt, at saa faa gjør det. Vi. der dog er jevnbyrdige med mændene i Guds skabningers række, der er lige saa ædle og ligesaa begavede. überørte alle deres laster, vi bliver dog, saa længe vi er gjen stand for deres søgen og vragen, vurderede saa besynderlig ringe. Muligt, at formuen andetsteds udjevner dette misforhold, men hos os, hvor døtrene i almindelighed ingen formue har, er de ikke stort bedre end en vare, der ikke hurtig nok kan omsættes, som tages frem, krammes ud, takseres, og som kjøbmanden heller lader gaa for halv pris, end lader den blive liggende i hylderne." x) — — ') „Amtmandens detreu. anden del. (S. 249-60.)39 Visselig er adskilligt i de senere aar for andret til det bedre. Vort lands døtre er ikke mere henviste til at sidde stille ventende paa udsigten til en ægteskabelig forsørgelse. Om for ældrene tillader det, kan de blive telegrafistinder eller lærerinder. Og forhaabentlig er den tid ikke fjern, da aratmandens datter i tide tænker over, at elet selvstændige erhverv er ligesaa hæderligt for hende som for hendes moders tjenestepige, og at spørgsmaalet nu ikke lyder: Hvad var din fader? men: hvacl er du selv? Men tiltrods for forskjellige fremskridt er „Amtmandens døtre" idag et lige sandfærdigt samfundsbillede, som det var for tretti aar siden. Den aand, forfatterinden her skildrer, hviler fremdeles over de fleste hiem. Mødrene er lige saa opsatte paa at faa sine døtre bortgiftede, som amtmandinde Ramm var det. Endog døtrene synes tilbøielige til at foretrække et giftermaal, blottet for kjærlighed, ofte endog for agtelse, for arbeidet og selvforsørgelsen. Og endnu kan man, med samme berettigelse som dengang, paa den unge pige anvende fru Colletts ord: 1) „Hun skal være en ga a ele, ellers er hun ingen ung pige. O, hvor skrækkelig kan livet løse denne gaade! Hvilke muligheder kan der l) „Amtmandens døtre", anden del. (S. 255)40 ikke ligge skjulte i dette fagre, ungdommelige svøb? Hvilke dæmoniske anlæg, hvilken genial evne til at blive ulykkelig eller gjøre ulykkelig! Se hin unge pige! Hun er saa bly, saa taus, saa yndig. Maaske for taus vil du sige. Ak! glæd dig derover; men vredes ikke paa hende, og undres ei heller, om du nogle aar senere maaske træffer hende igjen som en paatrængende sladrerske eller som en bitter, ulykke-inspireret gammel Sibylla. Spørg ikke nogen ung pige, hvad hun vil blive til, spørg hen des skjebne, spørg de hænder, hvori hun fa Id er."41 V. „Amtmandens døtre" havde oplevet sin an den udgave, l) da Camilla Colletts næste bog, en række „Fo rtæ 11 ing er" (1861) offentliggjordes. Disse bestod foruden af tidligere trykte arbeider („Kongsgaard", „Et gjensyn" o. s. v.), afbearbei delser efter en ældre skitse 2) („Eventyr-Sara og hendes datter" og „Ved badet og i dalen"), samt af to nye fortællinger („ Forskjellige glæder" og „Oktoberfantasier"), der skriver sig fra forfatter indens enkestand. 3) „Ved badet og i dalen" giver et billede af den eidsvoldske natur; og til beretningen om Eventyr-Saras liv har fru Collett ligeledes knyttet en fængslende skildring af sin hjembygd. Efter en vandring paa kirkegaarden, hvor x) Første oplag af „Amtmandens døtre" udkom 1855, andet oplag 1860. tredie 1879. 2) „Badeliv og fjeldliv". (Den konstitutionelle 1843.) *) Den første er skrevet 1860; den anden 1858/42 hun næsten for hver grav, hun møder, slaar op et blad af sine barndomsminders bog. tegner hun med sikker haand Sara Sandmarks billede. Vi følger denne skjebne med inderlig del tagelse; den viser os den skjulte armod med sine tusinder af stille savn. Og naar forfatter inden slutter: 1) ~Det er den noble fattiges hem melighed, at man ikke kan begribe det. Men kommer nogen og røber os de jammerfulde gaader, vide vi saa, hvad

det vil sige at spise vasvelling morgen, vasvelling middag, vasvelling aften ... . ? Den eneste afbrydelse her ind træffer, er ingen vasvelling at have. Saras datter har fortalt os, at slige aftener. hvor de intet havde at spise, fortalte moderen dem eventyr, og de glemte hungeren over de fortroldede slotte og r.Tusind og en nats" herligheder. 0, denne datter maa ofte have sultet; thi hun kunde mange eventyr —*, da tænker vi ikke blot paa Eventyr-Sara og hendes datter, men paa alle de andre „noble" fattige, hvis kummerfulde tilvæ relse vi rnere har anet end forstaaet. Og vi føler tak til forfatterinden, der har stemt os til mildhed og bragt os til at glemme egne smaa sorger for tanken paa disse samfundets sted børn. glæder" er i og for siget *) „Fortællinger". (S. 62-63.)43 meget fordringsløst lidet virkelighedsbillede. Men paa den uforlignelig naturlige maade, der er hende egen, skildrer forfatterinden den følelse af tristhed og forladthed, der fik magt over hende efter professor Colletts død. „Der var koldt ude og inde," fortæller hun; og hun havde om natten drømt, at hendes mand var kommen tilbage og havde kjøbt en favn ved til hende. Idet hun gik ned over byen. tænkte hun fremdeles paa, hvor dette lille træk havde rørt hende i drømme og paa, hvor gjerne han vist vilde vise hende den omhu, han havde vist hende i livet, om han endnu havde kunnet det. Paa hjørnet af Piperviksbakken stod en tigger. Men medens hun gik forbi ham, faldt mange tanker hende ind. Hun saa op mod himmelen; og hun syntes, hun stod paa tigge rens plads og saa vorherre komme. „Ham vil jeg bede", tænkte hun, „ham kan jeg bede om noget stort." Men saa syntes hun, han gik forbi med sit strengeste ansigt. Og hun tænkte paa, hvor rimeligt dette igrunden var, da menneskene ikke under hverandre nogen rigtig glæde. „Om han nu ynkedes over dig." tænkte hun videre, ~om han pludselig lagde en gave i din haand og sagde: „Det er til en stor, en rigtig glæde, en som du synes er en glæde!" — Op fyldt af disse tanker vendte hun om, fandt tigge ren og gav ham en mark.44 I skumringen kom hun igjen forbi stedet; men foran sig i gaden saa hun en skikkelse, der i seisomme svingninger bevægede sig fra det ene fortoug henimod det andet. Da hun kom nær mere, opdagede hun, det var manden, hun havde givet marken. Han kjendte ogsaa hende og nikkede med sit blideste smil. „Ja, han var rigtignok rigtig glad," slutter fru Collett. 1) „Da maatte jeg le, og jeg 10, og med latteren aabnede sig dette dybeste væld i min sjæl, som kummeren saa ofte holder spærret; og se, der var den rigtige, store glæde, andet steds var den ei at linde, og af mit inderste hjerte takkede jeg gud, som havde trivet mig denne glæde, og glad kom jeg hjem." — „Oktobe r fantasi er", i visse henseender den betydeligste af fortællingerne, er et sprud lende indlæg i kvindesagen, hvor forfatterinden med liv og lune kriticerer de norske forhold i almindelighed og kvindens stilling i særdeleshed. I skitsen, der tjener som staffage for hendes betragtninger, finder vi en oktoberdag fire damer samlede paa en gaard udenfor byen. Deres individualiteter anskueliggjør fru Collett i en kortfattet karakteristik. Paa denne baggrund opruller hun et doku ment fra anno 1684, der er holdt i det gammel ') „Fortællinger". (S. 168.)45 dags-norske sprog og indeholder sagnet orn, at alle kvinder paa gaarden kan faa et ønske op fyldt, naar en komet paa en bestemt dag kommer jordkloden nær. Talen falder nu paa ønsker. Og en af damerne ønsker at kunne holde en tale. Neppe har hun udtalt, inden hun reiser sig og med en holdning og gestus, som „vore første toastkræmmere" kunde misunde hende, i vel valgte ord klager over „ denne naturens lune fulde partiskhed, der alene giver mændene hin overlegne evne til at udbytte situationen." Smittet af eksemplet opstiger samme ønske hos de øvrige. Husets frue gjør begyndelsen, og udvikler i et længre foredrag det norske riges fremgang siden 1814. En anden dame afløser hende, men paaviser i sin tale. at man, ved siden ai fremskridt. ser overmaade meget, der kunde ønskes anderledes. Hun sammen!igner nutidens selskabsliv med fortidens; og sammen ligningen falder ikke ud til fordel for det først nævnte. Hendes idéer føres videre af den tredie, hvis forslag imidlertid afbrydes af de øvriges hyssen. Da griber den tauseste af de tause, den mest tilbageholdne af alle tilbageholdne ordet og opfordrer kvinder „af enhver alder, enhver livsstilling til at række hverandre hændernemod46 et onde, der, et sandt aandeligt alkohola, ikke er mindre giftigt, fordi det virker usynlig, ikke mindre hadeværdigt, fordi det, unddragende sig ethvert ansvar, ikke alene ta ales, men pro tegeres" — nemlig dadlesygen. „Søstre, landsmandinder!" udraaber hun, 1) „skal vi slutte en pagt, en taushedens og mild hedens pagt? Jeg ved, hvad I vil svare: vort liv, vort kvindeliv fører det med sig; giv os andre, gedignere interesser, der kan løfte os op over huslivets trældom og smaalighed, giv os en stemme med i det store, giv os noget andet at tale om, og vi vil ophøre at tale om hver andre. Jeg føler veglen i denne undskyldning og dog — søstre . . . skal vi slutte en taushedens og mildhedens pagt? Vise, ved at overvinde os i det smaa, at vi fortjene denne stemme i livets store

anliggender, hvorfra vi nu er udelukkede?" Ved at gjennemlæse fru Colletts fortællinger, forbauses man uvilkaarlig over, hvor lidet dette verk for tiden er kjendt. Medens begyndende forfatterinder, omhyggelig tildækkede af anonymitetens beskyttende kaabe, udsender bøger, som oplever oplag paa oplag, ligger et antal af vor høit begavede, første for- ') „Fortællinger". (8. 246.)47 fatterindes fortællinger bortgjemte og bortglemte paa forlæggerens loft. At publikum har glemt bogen, betager den intet af dens værd. Den er og bliver et inter essant literært arbeide; og den bekræfter, hvad man gjennem „Amtmandens døtre" havde faaet vished for, at fru Collett havde mange betingelser for at blive en betydelig novelle-forfatterinde. Naar hun senere, til held for kvinden og for samfundet, har valgt andre feiter, fortjener hun herfor, at man med dobbelt ærbødighed nævner hendes navn; thi hun har aldrig gaaet paa akkord for at vinde sit publikum og aldrig solgt sine ord for mængdens ros. Men netop 'derfor har hun ogsaa ret til at fordre, at de, hun saa trolig har kjæmpet for, hjælper med til at udbrede hendes skrifter — de første saavelsom de sidste.48 VI. Siden slutningen af seksti-aarene har Ca milla Colletts forfatterliv været en eneste kamp for kvinden. Men inden hun helt kastede sig ind i denne, offentliggjorde hun et verk, hvori hun konsekvent holder sig borte fra tidens spørgs maal. Enhver, der ønsker at lære hendes person lighed at kjende, bør læse „I de lange nætter" (1863). Med savnets vemod fortæller hun her, hvordan de, hun har elsket høiest, tidlig maatte lade hende ene tilbage; hun fortæller om sine haab og sine skjulte længsler. Den varme, som gjennemstrømmer denne bog, er ikke indignatio nens ild, der flammer i hendes senere skrifter, men mildhedens og kjærlighedens dybe glød. Den lærer os, at der bag hendes sterke villie banker et blødt hjerte, trængende deltagelse og længtende venskab. „I ville ikke miskjende mig!" tilraaber hun49 sine overbærende venner og lidelsesfæller !), „1 ville forstaa, at jeg har levet for lidet i dalen og for meget paa disse livets Skagshølstinder, som hedde ensomhed. Ak, min sjæl har drukket for lange, dybe drag af de isnende kilder, der ud springe mellem taushedens og savnets jøkler." — „I de lange nætter" hilstes med bifald af den tids strengeste literære smagsdommere. Og kort efter dens offentliggjørelse modtog forfatter inden medaljen „pro literis et artibus". Men den anerkjendelse, som blev hendes bog til del, formaaede ikke at opveie privatlivets bekymringer. I ægteskabet havde fru Collett været fri for materielle savn. Som enke maatte hun bestride sin husholdning med en übetydelig pension. Hendes nærmeste slegtninge og kjæreste venner var døde, andre forsvandt fra hendes synskreds. Hun kunde blot tænke tilbage paa den tid, da hun „vandrede i lyse dale, og der slog varme hjerter omkring hende." Hendes stue „var kold og øde, kolde var menneskene, kold den hele verden" -). Medlidenheden med andre havde længst aabnet hendes blik for kvindens undertrykkelse. Helt at forstaa den lærte hun først nu; thi hvad der havde gjæret i hendes indre, fandt næring i l) „I de lange nætter". Tilegnelse S. XII—XIII. -) „Fortællinger": Forskjellige glæder. (Side 164.) Tre nutidskvittder. *50 hendes forladthed. Men talte hun derom til nogen, fik hun lidet medhold. Baade kvinderne og mændene spurgte med skuldertræk, hvor hun vilde hen med slige anskuelser. Fra misforstaaelser, som mødte hende, og savn, som paalagdes hende, flygtede hun endelig til udlandet. Her gjenfandt hun de lyse stenminger, der var blevne bortjagede af kummeren og det dag lige stræv i hjemmet. Hendes livsblik udvidedes, og hendes trang til at virke forøgedes. Hovedsagelig fra dette hendes udlændig hedsliv bringer hun i første bind af „Sidste blade" (1868) en samling minder. Episoder fra Paris veksler med skildringer fra et vinter ophold i Berlin, erindringer fra Kjøbenhavn med en aftenstémning fra Marienlyst. Men hvad enten vi gjør en tur med hende gjennem Berlins gader eller hun fører os md i Fanny Lewalds salon, hvad enten hun kriticerer pensionslivet i Paris eller viser os veier» ud til Versailles, fængsler hendes fine og originalt opfattede billeder. Udraab og betragtninger minder dog om, at det er forfatterinden af „Amtmandens døtre", af „Mod strømmen" og „Fra de stummes leir", der har skrevet bogen. „Lytter til grund tonen", beder hun i sit forord, — og grund tonen er hendes varme ønske om at hjælpe sine søstre.51 Samvær med ligesindede og studiet af den fremmede literatur opflammede hendes begeist ring for kvindens sag og modnede hendes beslut ning om helt at ofre sig for den. I Tyskland havde hun tidlig gjort bekjendtskab med dets betydeligeredigtere og, under et ophold iFrankrige, lik navnlig madame de Sta els og George Sands verker indflydelse paa hende 1). Tanken paa at offentliggjøre et indlæg, hvori him — uhindret af fortællingens form — aabent og ihærdig vilde forfegte sine anskuelser, forlod hende ikke mere. Og nat efter nat kunde hun ligge vaagen og gruble, for, naar hun fandt de rette ord, pludselig at staa op, tænde lys og skrive til langt ud paa morgenen. Hosten 1872 opholdt hun sig en tid i Dresden. Her fuldendte hun anden og tredie række af „Sidste blade". Og saa ivrig var hun for at

lilendebringe arbejdet, at hun neppe nok undte sig nogle aftentimers hvile. Efter at have lagt sidste haand paa sit verk, sendte hun det forhaabningsfuld til en forlægger. Næste dag befandt hun sig paa rejse til Italien, hvor hun agtede at tilbringe et halvt aars tid. *) Se Camilla Colletts udtalelser on; George Sand: „Sidste blade", anden og tredie række (S. 91 —93), og.ora madame de Staél: „Fra d e stumm es leir" (S. 13—15, 47—48) og „Mod strømmen", ny række (S. 301—30.'.)52 Hun havde neppe slaaet sig til ro dernede, inden manuskriptet vel indpakket kom tilbage. Boghandleren beklagede, men turde ikke paatage sig forlaget. Bedre gik det ikke andre steder, hvor hun forespurgte. Hendes aandsfoster retournerede regelmæssig, ledsaget af nogle høflige ord. Fru Colletts økonomiske stilling var ikke saa, at hun uden opofrelser kunde gjøre reiser) hjem. Hun var dengang meget svag, og vin teren 1872—73 var bidende kold. Alligevel be tænkte hun sig ikke længe, men vendte tilbage til Norge og gik personlig til forlæggere med spørgsmaal om de vilde udgive hendes verk. De rystede paa hovedet og beklagede atter. 1 Kristiania var man iuiidlertid saa venlig at udbrede det pikante rygte, at hun havde skrevet en revolutionær bog, og paa hotellet, hvor hun boede, modtog hun i den anledning uventet visit af en af hovedstadens sjælesørgere. Medens professor Collett levede, havde denne mand ofte været gjest i ægteparrets hus; — en ken havde han tidligere ikke fundet det umagen værcl at opsøge. Nu traadte han ind i hele sin geistlige vær dighed og besvor den mere overraskede end for skrækkede forfatterinde, at opgive tanken paa at udgive sit farlige skrift. Hvad fru Collett svarede er forbleven en53 hemmelighed mellem hende og den nidkjære prælat. Men i privat samtale har hun fortalt, at hun aabnede døren og med en energisk haand bevægelse viste ham ud. Sikkert er det. at han ikke udrettede, hvad han vilde; thi bogen udkom ved juletid 1872 paa hendes eget forlag. „Sidste blade," anden og tredie række, et af Camilla Colletts merkeligste arbei der, blev lidet solgt. lidet læst, forsvandt hurtig fra boghandlerens bord og kostede forfatterinden mange penge. Sammenlignet med ..Strikketøisbetragtnin ger", med opraabet til samhold og reisning i „Oktoberfantasier", med udtalelser i første række af „Sidste blade", ja, endog med senere verker, indeholder denne bog det. fortrinligste hun har skrevet om kvindens stilling. Det er navnlig det uretfærdige tenningssystem og den uretfærdige morallov, hun her underkaster en skarp og i høieste grad berettiget kritik. Og saa kraftig og varmt taler hun, at hver, der ønsker kvindesagen fremmet, dybt maa beklage, at den er saa lidet kjendt. At den har virket, er hævet over al tvivl, men mere vilde den have virket, om ikke ligegyldig hed og falske, indsnevrede anskuelser havde hemmet bogens salg. Her nogle løst udrevne Citater:54 „Igjennem alle tider har man arbeidet paa, at udvide og befæste den moralske kløft mellem marid og kvinde. Ikke tilfreds med den afvigelse i anlæg, tilbøieligheder, følelsessæt, som naturen klart og utvetydig har faststillet, har man efter haanden dannet en kunstig, en unaturlig for skjellighed, der satte idealet af den kvindelige karakter i noget stik modsat mandens, lutter egenskaber, der var skikket til at hævde hendes afhængighed af ham. Paa denne grundvold val det, at man, fornegtende det oprindelige Guds og samvittighedens bud, byggede et totalt for skjelligt dyds- og æresbegreb for begge parter." — „En umaadelig fremtid ligger foran kvinden, en fremtid, der vil give verden en anden skik kelse. I tider som disse, hvor apokalypsen synes at have sluppet alle sine rædsler løs, hvor man slider og rykker i ethvert baand, der binder menneskene til lov og tugt, vil det være klogt orn ikke andet, at sikre sig kvindens gode, sunde, übenyttede kræfter." — „En dag vil komme, da sagen forløser sig selv. Bevidstheden om dens ret vil da have gjennemtrængt hele samfunds-athmosfæren. Vi indaande den med lutten, den vil gaa som blomsterstøvet med vinden; usynlig, ufattelig og med uimodstaaelig magt vil den gribe alle, baade underkuerne og de forkuede. Da, naar alles55 øren er opladte for at høre, vil det være lige gyldigt, hvem der taler, mand eller kvinde" x). — De betydelige pengetab bogens udgivelse havde paaført forfatterinden, foranledigede hende til 1873 at søge et af de stipendier, der aarlig uddeles til kunstnere og literater. Ansøgningen bevilgdes ikke. Hendes forfatterry kunde man vel ikke røve hende. Men skjønt man havde opdaget, at hendes nyeste arbeide ikke var saa „revolutionært" som fru Fåma havde forudsagt. vidste man, det hverken havde fundet forlægger eller kjøbere — for smaastadsforhold nok til at forringe værdien af hendes tidligere produktion. I „Erindringer og bekjendelser1, (Sidste blade, fjerde og femte række), der ud kom 1873, fortsætter fru Collett kampen for den sag, hun „med glæde ofrer sin hele sjæl og resten af sine krafter" 2). Foruden „Strikke tøisbetragtningernefc , som her er optrykte, finder vi blandt andet i dette verk et veltalende indlæg for forbedring af enkernes kaar („En undersøisk debat" 3), samt betragtninger over kvindens stil ling i ægieskabet. ') „Sidste blade", anden og tredie række. Side 79, 114 og 60. *) „Erindringer og

bekendelser". (Side 6.) 3) Allerede 1863 offentliggjort særskilt og i en til dels anden form under titlen: „Et undersøisk parlament."56 Ogsaa dette hendes arbeide blev imidlertid lidet læst, og skuffelser mødte forfatterinden fra mange kanter. I sin ungdom havde fru Collett elsket en somheden og flygtet til den som en kjær ven. Nu nærmede den sig som übuden gjest og slog sig til ro hos hende. Det pinte hende at trænge venskab, og at søge beskyttelse var hendes natur imod; dog følte hun en uimodstaaelig længsel efter omgang. Men man betragtede hende næsten som en fremmed: hun havde jo ikke længer et hjem i Norge og ingen selskabssale, hvor hun kunde rnodtage sine bekjendte. „0 gny af glæde, som ei er min!" udraaber hun i erindringen om denne bitre tid '). „Hvor mangen, mangen aften har ikke disse vor dig ters vemodige ord klinget ind i min ensomme stue, naar jeg træt af et ofte pinlig anstrengende dagverk, tænkte paa: Nu er der fest i byen! Slegt og venner, alle er der. Ja — da kom sel skabslysten virkelig over mig, naar jeg rnaaske i tre dage ikke havde talt med et menneske, og jeg tænkte paa, hvor deiligt det skulde være at høre nmsik, se glade ansigter og se mine sønner, mine vakre sønner danse!" *) „En imødegaaelse" af C. C. (Aftenposten, d. 21de november 1886).57 Men man havde ikke tanke for hendes savn. Man kaldte hende egen og underlig. Og man forglemte hendes rige begavelse, hendes trøt tende aandsarbeide, for i hendes væsen at søge afvigelse fra hverdagslivets regel. Naturen havde nedlagt spiren til en trist livsbetragtning i hendes sind. Denne spire ud vikledes; thi for hvert skridt hun gjorde, følte hun sig saaret og tilsidesat. Der var øieblikke, hvor hun tvivlede paa alt undtagen dette ene, at kvindens stilling var uretfærdig, ynkelig og uværdig. Hun begyndte at tvivle paa, at hendes arbeide vilde bære frugt. Men skjønt hun følte sin virken haanet af en hver, der oversaa kvinclesagen, og sig selv paa det dybeste krænket af dem, som angreb den, tænkte hun ikke et sekund paa at vige tilbage. Med blikket fæstet paa hvad hendes skrifter har frugtet, tør man ikke übetinget beklage, at hun mødte modstand. En karakter lig hendes var som skabt til at kjæmpe mod strømmen. Hvad ingen lovtaler vilde udrettet, bevirkede modgangen: den opildnede hendes mod, øgede hendes begeistring, styrkede hendes udholdenhed og eggede hende til at forfegte sine med dobbelt iver, dobbelt energi.58 VII. Over hundrede damer og herrer var ud paa vaaren 1878 samlede til festmiddag paa skydebanen i Kjøbenhavn. I trangen til at hædre fru Camilla Collett havde forskjellige po litiske anskuelser, forskjellige livsstillanger og for skjellige kjøn her sat hinanden stevne. Hvad hun under smerter, skuffelse og mis kjendelse havde saaet, begyndte langsoint at spire. Hun havde udstødt sit kampraab „Fra de stummes leir" (1877); man anede sagens alvor og forstod, at der bag den enkelte røst stod skårer af „stumme", som følte forurettelsen. Ved denne fest var der derfor ikke blot grund til at lykønske den norske forfatterinde, men til i hendes person at hylde haabet om, at dagen var nær, der vilde kalde kvinden til nye arbeider, nye pligter og nye rettigheder. At nyde anerkjendelsen som en üblandet glædedrik er imidlertid sjelden faldet i hendes59 lod. Og i den triumf, som nu beredtes hende, blandedes da ogsaa adskillige bitre draaber. Bekjendte literater anmeldte bogen i smig rende udtryk, og flere kvinder fandt ved dens fremkomst mod til at slutte sig til den geniale forkjæmperinde. Men blandt de stumme sjæle, som ved denne leilighed fik sit mæle igjen, stil lede sig langtfra alle sig paa fru Colletts side. Hendes nye arbeide gav anledning til en livlig pennefeide og vakte navnlig uvillie hos en dame flok, der harmfuldt kastede sig over sin for svarerinde *). Det er forklarligt, at „Fra de stumnies leir" enten fandt ivrige modstandere eller varme be undrere. Thi torunden at være en stridshandske tilkastet manden, og et opildnende kampraab til kvinden, blotter den djærvt og skaanselløst det huie og forkvaklede i adskillige digteres opfat ning af det andet køn. En del af den literære kritik har bebreidet :) Mod fru Collett optraadte blandt andre: Lja Flein („Fra de talendes leir", fiyveblad til fru Camilla Collett.) Elfride Fibiger („Ogsaa et lille ord om kvinden",) og Hilda Aagaard („Fra de lidendes leir".) For hende optraadte bl. a.: Justina („Endnu et par ord om fru Colletts „Fra de stummes leir".) - Selv leverede fru Collett et indlæg i striden under titlen: „Et lyst bil le de i en mørk ramme." (Kjøbenhavn 1878.)60 forfatterinden, at hun fra et ensidigt standpunkt betragter de verker, hun kriticerer i sin bog. For dem, der mindre tænker paa hendes skrif ters literære værd, end paa deres store og ind gribende betydning for kvindesagen, borttalder dog denne bebreidelse; thi det er ud fra sit syn paa denne sag, hun kriticerer sytti-aarenes lite ratur. Og fra dette sit urokkelige synspunkt iagttager hun ikke blot forfattere og deres verker, men alt, hvad der møder hende personlig og alt, hvad hun ser omkring sig. r Hvilke spor jeg end slaar ind paa," siger hun netop i dette skrift 1), — „mig vil dette spor altid føre til ét maal, slutstenen til denne min overbevisning: Alt det onde, utaalelige, for virrede i det store som i det suma, peger mod et udspring: Kvindens

afsættelse som tænkende, handlende, skabende væsen, hendes aandelige lemlæstelse, hendes moralske vanmagt." — Den bedste bog fru Collett har skrevet er „Fra de stummes leir" ikke; alligevel er det den, • der har virket mest: den har været en afkvinde sagens vækkere, og i mange kredse aabnet blik ket for dette samfundsanliggendes store betydning. Men medens kvindens stilling er bleven gun stigere, og romaner og theaterstykker, der om handler samme spørgsmaal, er blevne modtagne *) „Fra de stummes leir": Til herr B. C. (Side 270.)61 med begeistring, betragtes forkjæmperindens senere verker med tilbageholdenhed af det store publikum. Hendes pen er ikke mindre fin, hendes reflexioner ikke mindre aandfulde end i tidligere dage; men hendes forfatterstilling er i enhver henseende vedbleven at være lidet misundelses- værdig. „Gud skal vide det," siger hun i et brev 1), „opreisningen er ikke kommen i det senere af snit af min produktion, som jeg dog maa til kjende mere betydning end de tidligere." Og meget betegnende har hun som motto for ~Mod strømmen" (1879) sat Griilparzers: Jch sage Dir, das Gute, das Du hegst und willst, es wird Dir Thrånen bittrere erpressen, als die Vergehung weinte und der Schmerz. Und des Geistes Fackel wird Dir leuchten, da wo Du wiinschest lieber blind su sein, und spotten werden Dein die andern Blinden" 2). Som i foregaaende bøger har forfatterinden her samlet adskillige arbejder. der tidligere J) Tilstillet forfatterinden. (Mai 1886.) -) „Jeg siger dig, det gode. som du hegner om og vil, skal afpresse dig bitrere taarer end ibrseelsen og smerten græd. Og aandens fakkel skal lyse for dig der, hvor du heller enskede at være blind, og de andre blinde skal spotte dig."62 havde været spredte i blade og tidsskrifter. Og ligeledes som i foregaaende bøger indtager kvinde sagen den mest fremskudte plads. — I al sin kortfattethed, rystende er især en begivenner! Ira fru Colletts barndom, som han med fuld føie benævner „Et samfundsmord" x). Men ikke mindre vækker afhandlinger som „ Privilegerede rovmord" 2) og „En italiensk retsforhandling" 3) til ettertanke over det skjæve og usande i kvin dens forhold til manden. — „Mod strømmen", ny række (1885), fru Colletts nyeste og næst „Amtmandens døtre" omfangsrigeste skrift 4), er delt i fire hoved afsnit: 1) „Udefra hjemad", 2) ,Tanker og mo nologer", 3) „Den dunklere side", 4) „Efter læs ningen". Som navnet antyder, indeholder sidste af deling betragtninger over den nyere literatur. De tre øvrige indeholder, foruden reiserainder og kritik over hjemlige forhold, meget interessante afhandlinger om kvindens stilling. Medfølelsen med alt forkuet, foragtet, forladt og undertrykt har fra begyndelsen af hendes forfatterliv, og til den høie alder stemplet Ga l) BMod strømmen" I. S 208—210. -) „Mod strømmen" I. S. 217-231. ') „Mod strømmen" I. 8. 232—236. 4) 400 sider.63 milla Colletts produktion. Hun har altid stillet sig mod dem, som havde overmagten, og hjul pet dem, som ingen anden hjalp. Den dybe medlidenhed har skjærpet hendes syn for søstres nød. Men i de arbejder der ligger mellem hendes første skrifter og de sidste, har det været langt fra hende udelukkende at vise læseren hendes eget kjøns mislige stilling. I sine fine, beaandede, stemningsrige betragt ninger, har hun tvertimod kaldt medfølelse til live for de mest forskjelligartede savn og lidelser. Hjertets inderlige medlidenhed ser vi hende i „Amtmandens døtre" yde Lorentz Brandt, bygde-aristokratiets forkjælede barn, der, spot tende moderens forhaabninger, venners anstren gelser og egne forsætter, ustanselig glider ned ad fordærvelsens skraaplan 1). Medfølelsen er det, som i Kristiania-promenader'2) driver hende x) Se: „Arntmandens døtre". anden del. Side 338: „Bitrere. mere brændende flyder den. lønlige taare, for dem, som i dobbelt grad medbragte forjæt telserne til lykken, men som blev bedraget og bedrog sig selv for dem alle, for dem, bvis rigeste evner vendte sig som en spot mod dem selv. bvis altfor yppige livskrav, utilfredsstillede i en nød torftig virkelighed, slukkedes i fornedrelse — for disse ulykkelige endelig, bvis ulykke „man skyr paa jord at nævne, bvis kummers navn er kun i bimlen kjendt." J) „Mod strommen", ny række. Side 129 — 142.64 til at opfordre kommunebestyrelsen til at tænke paa de übemidledes søndagsglæder, som i „Et ord til familie-hjemmene" *) foranlediger hende til i sædelighedens navn, at bede hovedstadens familier aabne døre og hjerter tor den ringere stillede, endnu navnløse ungdom, og som i for sjellige af hendes skrifter har bragt hende til at tale saa smukt og varmt for dyrenes beskyttelse. Og endelig er det — ved siden af hendes urokkelige tro paa kvindens ret — denne samme medfølelse, der har dikteret hendes begeistrede hilsen til Josephine Butler, et af de mest værdi fulde indlæg i dagens spørgsmaal, der har fimdet plads i anden række a f „Mod strømmen 2). Fuldt ucl sluttende sig til mrs. Butlers be stræbelser for prostitutionens ophævelse, raaber hun til samfundet 3): „Lad os ikke feigt se til siden, men have mod til at stevne de rette an svarlige for skrankerne. Lad os have mod til at rive sløret af disse, mennesket saa uværdige grunde, hvormed skjændselen besmykkes og for langes opretholdt. — —

— Det vil have store vanskeligheder, det indser vi. Hvorledes vil det J) „Aftenposten". Den 27de november og Iste de cember 1886. 2) „Ekko i ørkenen'. En hilsen til mrs. Josephine Butler. (Først offentliggjort særskilt i Kjoben havn 1880.) 3) „Mod strømmen", ny række. S. 047 og 349.65 kunne ske V vil man overlegent spørge. Hvorledes? lyder haabløst, dumpt ekkoet fra alle sider. Hvorledes? Ja, hvorledes vil man spørge! Ved at befordre kvindens frigjørelse helt og holdent. Ved at lade hende skrive sine egne æreslove, ved at lade hende tage ansvaret ligeoverfor sin egen mo ralske bevidsthed, ikke ansvaret lige overfor et demoraliseret samfunds des potiske magtbud; med et ordi giv hende plads og luft, og det usunde tryk vil ophøre." Fru Collett staar allerede i midten af sytti aarene; men hendes virken er ikke endt. Kjender man hende, ved man, at hun vil vedblive at kjæmpe for sine idéer, saalænge hendes tanke bevarer sin klarhed og haanden sin kraft til at føre pennen. Et langt liv ligger imidlertid bag hende. Og i betragtning af hendes alder har man ret til at formode, at hendes forfattervirksomhed forsaavidt er tilendebragt, som de bidrag, hun endnu maatte skjænke offentligheden, vel intet væsentlig nyt vil bringe, men kun supplere hvad hun allerede har sagt. Seet fra dette synspunkt tør man betragte anden række af „Mod strømmen" som hendes sidste verk, — en værdig afslutning paa hendes lange og betydningsrige forfatterbane. Tre nutidskvinder.66 VIII. Man læser Camilla Colletts verker, føler hendes indignation, forstaar den modbør, hun har havt, og man tænker sig hende gjerne i privatlivet som en bitter og utilfreds gamme) dame. Det indtryk. jeg har faaet af hende, er et andet. Da jeg gjorde hendes bekjendtskab, havde hun overskredet syttiaars-akleren ; men saa længe jeg havde kjendt hendes skrifter, havde jeg be undret hende. Da jeg første gang traf sammen med hende, nærmede jeg mig hende derfor med en følelse af dyb ærbødigbed, glæde over at skulle se hende og forventning; thi uvilkaarlig tænkte jeg paa, om jeg mon i hendes person vilde gjenfmde det samme, jeg havde fundet r hendes skrifter. Jeg havde ikke været længe sammen med hende, inden min beundring havde faaet et tillæg af hjertelig sympati. Jeg forstod, at om hun end67 har tabt lysten til at søge nye bekjendtskaber, vil man, naar man opsøger hende, altid være sikker paa at møde venlighed og deltagelse, hvis man trænger den. Ingen vil nærmere have kjendt fru Collett uden at have følt hendes store trofasthed. Hun hører til de ikke almindelige kvinder, ?nm kun slutter venskaber for at bevare dem gjennem livet. Med rørende kjærlighed har jeg hørt hende tale om længst afdøde venner, og ildfuldt og hjertevarmt har jeg hørt hende forsvare dem, for hvem andre blot havde kulde og ringeagt. Hendes smaa svagheder — og hvem har ikke sine svagheder? — har mødt meget liden overbærenhed. For at saare forkjæmperinden for en sag, man ikke ynder, har man hos hende fæstet sig ved egenheder, man hos et gjennem snitsmenneske neppe vilde bemerket. Fru Collett har smegtet efter en draabe anerkjendelse. Den er sjelden bleven hende til del. Men istedetfor har man kastet hende ordet afordringer" i ansigtet. Hun er saa ofte bleven saaret, al hun er bleven ømfindtlig for de mindste angreb. Man har kaldt det „opfindsom bitterhed". Sit livs ære og sin lykke har hun søgt i at fremme kvindens sag. Men kvinden har sjelden gjengjældt hendes opofrelser med tak. Kaster vi til slutning et blik paa fru Colletts samlede virken, er vi ikke i tvivl om, at hendes68 arbeide, skjønt i raodgang og miskjendelse, har været et rigl og velsignet. Hun begyndte kampen for kvindens frigjø relse i ordets egentlige forstand som ~en røst i ørkenen." „Amtmandeus døtre", hendes første betyde lige verk, var et ensomt nødskrig i den stille nat: Alle hørte det; men ikke alle forstod, der var fare paafærde. De fleste blev liggende i ro og sov foreløbig videre, haabende at hun, som havde udstødt raabet, havde seet spøgelser iste detfor de truende farer, hun pegte paa. Aar senere stod hun endnu alene; dog blev hun ikke træt af at opryste de dvaske af deres ligegyldigheds døs. Det tunge læs, hun havde foresat sig at velte, rokkedes ikke let; det fastholdtes paa den ene side af anskuelser, der havde aarhundreders hævd, paa den anden af kvindernes dovenskab og underkuelsesvane. Og istedetfor den utaal modig ventede tilslutning fandt hun modstand, der ofte kom seig og stille, ofte aaben og hen synsløs. Da fordobledes hendes kræfter, og ensom hedsfølelsen gav hende den lidenskabelige indig nation. I stridens hede overhørte hun, at hendes •kampraab tilsidst fandt gjenlyd, hun oversaa hjælperne, der samlede sig paa hendes side, og hun havde lidet syn for sit arbeides vekst. —69 Love forbedres, foreninger stiftes, der opsættes store reform-programmer. Men fru Collett tror sig endnu ene. Og hun, som fremskridtene for nemmelig skyldes, er ikke istand til at glæde sig over de smaa seire, fordi hun selv møder liden paaskjønnelse og fordi maalet synes hende fjernt. Dog, én gang vil ogsaa hun blive hædret efter fortjeneste. Middelmaadighederne dør og man gleimner deres navne. Denne skjebne vil ikke ramme Camilla Collett. Hvad hun har skrevet vil skattes af en sildig efterslegt. Og ikke blot fordi hun var den

første, vil hendes minde bevares, men fordi hun i ned mandens mod har forenet kvm dens varme hjerte, og kvindens udholdenhed med mandens energi. Hun vil vel ikke opleve at føre kvindesagen frem til seir. Som hin store fører i ørkenen vil hun kun i afstand skimte det forjettede land. Men over hendes kampe vil en yngre skare rykke frem og naa de maal, hun sigtede efter. Og da vil takken ydes hende gjennem kvinders voksende daadskraft og gjennem de trætte. æng stelige, forkuedes vaagnende haab. Og naar kirkeklokkerne. som ved hendes broders bortgang ringte forsoning sammen om hans baare, forkynder. at Camilla Colletts forfatterliv er endt, vil opreisningen komme og anerkjendelsen seirrig holde sit indtog.

II.

Lina Morgenstern.

72i — At alle de rige gaver, naturen edsled paa dig, beundrer jeg mest din kjærligheds vælde. (Sofus Schandorf.) Jeg husker som idag den første gang, jeg besøgte fru Lina Morgenstern. Det var en deilig sommerdag. Langs ka nalen stod træerne friske og grønne: og inedens jeg langsomt gik ned ad Keiserinde-Augusta gade, betragtede jeg baadene, der roede op og ned, og hørte mænd og kvinder ombord synge til takten ai de regelmæssige aareslag. Jeg stansede udenfor en stor hjørnebygning og ringede. Om fru Morgenstern var hjemme? Jo; — pigen, som havde lukket op og modtaget mit kort, førte mig indenfor. Fruen var netop sterkt beskjæftiget; men kunde jeg vente et øieblik, vilde hun straks komme.74 Jeg satte mig tilrette i en lænestol og saa mig om i værelset, der var stort og elegant møbleret. I et hjørne stod et pianoforte: ligeoverfor dette et skrivebord, men aabenbart ikke det ved hvilket husets frue skrev sine artikler. Det var lidet og fint, og ikke en eneste papirsturap havde faaet lov til at finde en hvileplads paa mosaik pladen. „Her arbeider hun ikke, 8 tænkte jeg. „Dette er modtagelsessalonen, hvor hendes venner en dag om ugen sandes." Jeg fik snart vished for, at min antagelse var rigtig. I sideværelset hørte jeg folk komme og gaa. Der blev talt. om forenings-anliggender og redak tions-anliggender. En rnandsstemme bad, at man vilde unde ham nogle spisemerker — han havde været arbeidsløs i fire uger. Og derimellem hørte jeg en meget blød, behagelig stemme, der uddelte ordrer, affærdigede bud og indhentede oplysninger. Endelig gik døren op. — Det var ikke fru Morgenstern, men en ung datter, sendt ind for at holde mig med selskab. „Mama kommer øieblikkelig. Mama mod tager ellers aldrig om formiddagen; men'mama har glædet sig saa til at tale med Dem. —De kan ikke føretstille Dem, hvor mamas tid er op75 taget," fortsatte hun. „Hver morgen staar hun op klokken fire; saa skriver hun til klokken ti. Ud paa formiddagen maa hun i foreningsmøder. Stakkels marna, hun arbeider alt for meget, — hun er ofte saa træt. Men det nytter ikke, at vi beder hende spare kræfterne." Hun vedblev at tale om sin moder, og jeg hørte gjerne paa hende ; nærede dog ogsaa jeg interesse for denne merkelige kvinde, der først kort i forveien havde naaet sit halvtredsindsty vende aar, men som allerede havde et liv bag sig, saa rigt, saa arbeidsfyldt, at det paa én gang vakte min forbauselse og min beundring. Inden velgjørenheds-bestræbelsernes verden er der neppe et virkefelt, hvor Lina Morgenstern ikke har prøvet sine kræfter. Hun har arbeidet utrættelig, bortryddet utrolige vanskeligheder; og hendes begeistring har opflammet andre, saa offervillie har samlet sig om hende og frem hjulpet hendes planer. I Berlin kjender hvert barn hendes navn; thi hendes almennyttige foretagender har knyttet det til den tyske folkebevidsthed. Udenfor sit eget land er hun kjendt som en dygtig forfatter inde og som en dame, fremragende ved handle kraft og et usædvanligt organisationstalent. Ogsaa hinsides Atlanterhavet har man hædret hende, idet 40,000 mænd og kvinder, forenede til men76 neskevenlig virken, har kaldt sin loge „Lina Morgenstern." — Døren til sideværelset gik alter op. Denne gang var det hende selv, som kom hen til mig og rakte mig haanden. Mit blik opfangede en liden, fyldig skikkelse i en tarvelig, sort dragt, et par venlige, blaa øine, halvt skjulte bag briller, et lyst, indtagende smil og en hud saa fin og frisk, at den var istand til at opvække mangen ung piges mis undelse. Men det rige, høit opsatte haar var ganske hvidt. — „Hvor mange kampe maa ikke hendes arbeide have kostet hende", tænkte jeg, idet jeg saa paa haaret og gjengjældte hendes varme haandtryk. „Endelig har jeg et øiebliks ro", sagde hun. „Følg nu med ind i mit arbeidsværelse, saa vi kan passiare sammen." Derinde lærte man hende rigtignok bedre at kjende, end man havde være! istand til at gjøre det i den store stue: En bred, gammel dags pult var stillet op mellem

vinduerne; til— høire havde fru Morgenstern sin plads, og lige overfor sad hendes kvindelige redaktionssekretær. Langs væggene stod bogskabe og skabe med manuskripter. Et bord i midten og en chaise longue var ligeledes overfyldte at' papirer: 1 et glasskab ved døren havde husfruen gjemt breve fra kronede hoveder og hædersgaver77 fra foreninger og personligheder, paa bvis an erkjendelse hun særlig satte pris. Her opbeva rede hun desuden flere interessante autograph samlinger. Og paa det første blad i hver af dem havde den tyske keiserinde skrevet sit navn. En halv times tid havde jeg vel siddet lige overfor hende. Hun havde talt meget og med liv, spurgt mig ud om forhold i mit fødeland, omtalt sine planer og literære arbeider, berettet morsomme episoder om berømtheder hun kjendte, og givet et par skildringer til bedste af begiven heder, hun havde oplevet. „HarDeseet mine folkekjøkkener V" spurgte hun pludselig: „Jeg skal inspicere et af dem idag; — vil de ikke følge med mig? Saa smager vi paa maden, og de faar leilighed til at overbevise Dem om, at det, jeg byder arbeider-befolkningen, er kraftigore kost end det, man i dyre domme faar i pensionerne." Med fornøielse modtog jeg hendes tilbud; og lidt senere var vi paa veien. — Inden jeg beskriver mit besøg i folkekjøk kenet, vil jeg imidlertid forudskikke et par be merkninger om disse institutioner og deres til blivelse: Under arbeidet i forskjellige grene af fattig- pleien var ønsket om at grunde spisehuse for übemidlede opstaaet hos fru Morgenstern. Men hun indsaa, at hvert skin af en almisse-uddeling78 maatte holdes fjernt, orn de paatænkte anstalter skulde blive til virkelig nytte. Ved at gjøre indkjøb i store partier vilde man forholdsvis billig kunne skaffe levnetsmidler. Ved at koge i samlet masse vilde adskillig brændsel spares. Ved at forbyde drik og røgning i spiserummet vilde drukkenskabslasten indirekte modarbeides. Og ved intet overskud at beregne sig, men arbeide med frivillig bestyrelse, vilde man være istand til at levere større portioner til lavere priser end paa noget andet sted. Men fremforalt maatte man sørge for, at maden blev god og nærende. Og med dette maal for øie forfattede hun opskrifter paa spiser, der afvekslende burde leveres fra folkekjøkke nerne. Mai maaned 1866 havde hun i utarbeidet en foreløbig plan. Krigen truede dengang med at bryde ud; mange forretninger stansede, arbeidsløsheden til— tog. At yde hjælp var mere end nogensinde nødvendigt. Fru Morgenstern skrev et opraab, hvori hun tilkjendegav sin hensigt. Men inden hun føre lagde dette for offentligheden, opsøgte hun nogle ansete redaktører, der lovede at hjælpe hende. En foreløbig bestyrelse konstitueredés, og følgende hovedpunkter fastsattes.79 1) „Folkekjøkkenets hensigt er at tilberede nærende og velsmagende mad, 2) at udlevere samme til den pris, den koster bestyrelsen, 3) at sælge til alle." I juni forelagde hun statuterne for en større forsamling, som vedtog disse. Og ved frivillige gaver tilveiebragtes paa stedet et fond af om trent 13,100 rigsmark. ') Et medlem af den ny stiftede forening tilbod frit lokale i et hus, han stod i begreb med at bygge, og en anden for ærede seks store, værdifulcle kobberkjedler. Man enedes om at oprette tre folkekjøkkener. Dog mente flertallet, at man ikke straks turde leie tilstødende spiseværelser, men maatte lade kjøberne hente sin mad. Inden den omtalte bygning kunde fuldføres, brød krigen ud; koleraen herjede i byen, og nøden og fattigdommen voksede. Hver dag var derfor kostbar. Fru Morgenstern gik om til kjendte og ukjendte og overtalte dem til at yde hjælp. Og i løbet af en uge havcle hun skaffet lokale, hvervet enogtyve tilsynsdamer, besørget alle offentliggjørelser og, sammen med sin mand, indrettet systemet for salg og afhentning. Efter en tid fuld af rastløst arbeide kunde *) Cirka 11,770 kroner.80 hun den niende juli aabne det første kjøkken, og kort tid senere det andet og tredie. I begyndelsen herskede der adskillig menings forskjel inden bestyrelsen; og da krigen var endt, mente enkelte, at kjøkkenerne atter burde lukkes. Imidlertid vakte disse udtalelser moclstand, og en generalforsamling vedtog nu stifterindens tid ligere forslag om at forbinde spiserum med ud salgsstederne. Ideen viste sig heldig. Lokalerne, der hidtil ikke paa langt nær havde dækket sine udgifter, begyndte at give overskud. Et fjerde indrettedes, og inden udgangen af 1867 aabnedes et femte. — Allerede dengang var der dage, hvor indtil tusinde personer spiste i et enkelt kjøkken eller hentede sin mad derfrå. Overanstrengt af indretningen og overopsynet med spiserummene, af virken i andre foreninger og af literære arbeider, var fru Morgenstern sommeren 1867 nødsaget til at søge et par maa neders hvile. Hendes mand og flere hjælpere gjorde sam tidig sommerreiser, og en ven og velynder, der som bestyrelsesmedlem altid havde staaet paa hendes parti, blev syg og døde. Dybt bedrøvet over dette uventede dødsfald vendte hun tilbage til Berlin. Men under hendes fråvær havde en af for81 standerne tilegnet sig kassen og koncentreret bestyrelsens magtfuldkommenhed i sin person. — Da kjøkkenerne begyndte at lønne sig, haabede han at gjøre en forretning ved at overtage dem for egen regning, og i denne hensigt søgte han med vold

og magt at puffe forstanderinden og de hjælpende damer ud af foreningen. Forud at ane, hvad der forestod, havde været fjernt fra Lina Morgensterns uegennyttighed. Uet lumske angreb overraskede hende derfor ligesaa meget som det smertede hende. Hendes varme, medfølende hjerte kunde ikke rolig se paa, at dette verk, der i den korte tid havde været til hjælp for mange, paa grund af en havesyg mands intriger skulde omdannes til en pengespekulation. Hun vilde ikke taale. at kvinderne, der ofrede sig uden løn, hvis nær værelse fremmede ordenen og den sædelige tone, og hvis aarvaagenhed hindrede, at der blev drevet underslæb, med utak skulde jages bort fra det arbeide, de saa pligttro havde udført. Hun var heller ikke ene om at føle sig krænket og forurettet: Den selvbestaltede be styrers frækhed, fremkaldte sterk bevægelse blandt tilsynsdamerne, og mange af herrerne tilbage viste ogsaa hans forslag om at forvandle foreningen til et aktie-foretagende. Der sanmienkaldtes i hast en ekstraordinær generalforsamling, og holdt oppe af sin retfærdig82 hedsfølelse, traadte stifterinden frem for at be kjæmpe sin modstander. Hun vandt en glimrende seir. De gamle statuter bibeholdtes, bestyrelsen gjenvalgtes; og istedetfor at gaa sin undergang imøde, er folke kjøkkenets betydning siden hin dag steget i over raskende grad. Men „endnu den dag idag", siger fru Mor genstern mange aar senere, 1) „oprøres jeg ved tanken paa disse intriger, og trods alle tunge kampe mod menneskers fiendtligheder, vil jeg stedse se tilbage paa disse begivenheder, som paa de bitreste dage i mit liv." I samme forhold som sogningen tiltog, vok sede de høiere klassers interesse for foreningen, og stifterindens ros unbredtes. I Øst-Preussen var nøden blandt arbeider befolkningen stor, og autoriteterne ønskede at hjælpe. De henvendte sig til fru Morgenstern og bad om en nøiagtig beskrivelse af den me thode, hvorefter hun havde indrettet sine folke kjøkkener. Hun meddelte villig alle oplysninger, og efter hendes mønster stiftedes i slutningen af seksti-aarene lignende i Kønigsberg, Bromberg og Anklam. Februar 1868 aabnedes det sjette kjøkken i å) Lina Morgenstern: «Die Volkskiichen". S. 62.) Berlin 1883. Fjerde oplag.83 Berlin. Dette var en i dobbelt henseende vigtig dag; thi dronning Augusta, der havde besluttet personlig at danne sig en mening om anstalterne, beærede ved denne leilighed første gang aab ningshøitideligheden med sin nærværelse. Hun fandt sine forventninger overtrufne af virkeligheden. Og ved hyppige besøg, ved gaver til personalet og til foreningens grundfond, har den senere keiserinde vist sin stigende interesse for disse institutioner. Siden hendes første besøg er anfallet naaet op til femten, og mindst en å to millioner mennesker kjøber aarlig her sin mad for 25 eller 15 pfenning (23 eller 13 øre.) 1 forbindelse med foreningen staar to spise lokaler, der udelukkende er bestemte for kvinder; og i vintertiden er aften-kjøkkener aabne, hvor man for 6 pfenning (omtrent 5 øre) faar en stor portion suppe, the eller mælk, samt brød. Det var middagstid, da fru Morgenstern og jeg naaede det nærmeste kjøkken. Ved indgangen sad kasserersken og solgte spisemerker, og ved buffeten var tre — fire damer i fuldt arbeide med at udlevere portioner, medens en ældre opsynsdame talte merkerne og lagde dem i en æske. Det lange, hvælvede rum var rent og luftigt, gulvet bestrøet med sand. Paa de hvide,84 kalkede vægge var opslaaet vers og tankesprog, som straks faldt i øinene. Jeg læste: „Wir geben hier nicht Bier und Wein. noch Siissigkeit und Leckerei'n; doch unsere Kost giebt Muth uud Kraft, den, der mit Fleiss die Arbeit schaftt." Og paa den anden side „Sei muthig im Wagen, stark im Wollen und wanke nie in der Pflicht." Inderst i spiserummet saa jeg fru Morgen sterns eget valgsprog: „Liebe. Arbeit und Wabrheit. sind die Erloser der Menschheit." Skjønt en talrig forsamling, da vi kom, alle rede havde bænket sig om de lange træborde, var derdog forholdsvis stille i lokalet; mængdens dæmpede samtale overdøvedes næsten af skaa lernes og skeernes klapren. Et tilstødende værelse var forbeholdt kvinder, men hunkjønnet var ikke paa langt nær saa sterkt repræsenteret som hankjønnet. Kun nogle fabrikpiger, grønthandlersker paa hjemveien fra torvet, en enkelt lærerinde og en kone med et par smaa børn, fortærede med appetit sine halve portloner.85 Inde hos mændene fandt ogsaa de halve portioner mest afsætning. De var saa store, at jeg i mit stille sind imdrede mig over, at den lille handelsbetjent, der sad paa snippen af en bænk, saa hurtig fik bugt med sin. Den tykke slagter, som bredte sig nærmest ved buffeten, havde alligevel en endnu bedre appetit; i et nu var den hele portion foran ham forsvunden. Han kjøbte endnu en og gav sig med synligt behag ifærd med den. Haandverkssvenden ved samme bord var meget snakkelysten. Under spisningen gjorde han gjentagne forsøg paa at indlede en konver sation med sin nabo tilhøire, et bybud, men bybudet syntes mindre oplagt til at udveksle fortroligheder og besvarede hans tiltale, med en uforstaalig brummen. Heldigvis var naboen til venstre mere selskabelig; baade i at maden var god, og at veiret var godt, var han enig med sin gemytlige bordfælle. Ved de andre borde var ligeledes

et broget selskab samlet: arbeidere, enkelte studenter og handelsmænd. en del soldater og droskekuske samt nogle problematiske skikkelser, hvis stand det var vanskeligere at udgrunde. Fælles for dem alle var det høflige væsen mod damerne, som betjente dem, og paa alle ansigter læste man tydelig, at maden smagte dem godt.86 Men den taknemmeligste gjest var dog slag teren, som til min übeskrivelige forbauselse hentede sig en tredie portion. Hans lede ansigt glinsede af tilfredshed, og halvt til sig selv, halvt til damerne ved buffeten sagde han: „Ak! den maden, den er saa deilig! Fru Morgenstern smilede fornøiet. „Jeg er saa glad, naar jeg ser, det smager mine gjester'*, sagde hun til mig; Jeg betragter nemlig folkekjøkkenet. som kunde det være mil eget". „Det er jo ogsaa Deres verk, frue", bemer kede en af opsynsdamerne. „Men hvilken god hjælp har jeg ikke af mine flinke medarbeiderinder", svarede hun venlig. Efter spisetidens slutning maatte jeg bese det store kjøkken med de kjæmpemæssige kjedler, forraadskammeret, hvor gryn, ærter, smør og flesk opbevares, og naturligvis maatte jeg smage paa maden. Jeg ved ikke, om det skyldtes min udmer kede appetit, eller om det korn af, at alt var saa blankpudset og rent eller deraf, at jeg forud var overbevist om, at kosten var god; men det ved jeg, at ikke udsøgte retter nogensinde har smagt mig bedre end det maaltid mad. jeg spiste i folkekjøkkenet.87 11. Hovedpunkterne i fru Lina Morgensterns liv er følgende: Hun er født i Breslau den 25de november 1830 som datter ai' fabrikeier Albert Bauer og hustru Fanny, født Adler. Hendes fader var en for muende, anset og strengt retskaffen niand, mo deren en dame af aand og elskværdighed. At fru Morgerstern har havt et godt og kjærligt hjem, læser man mellem linierne i alle hendes skrifter, og uden tvivl har erindringen om hendes udmerkede moder øvet indflydelse paa hendes senere beslutning om at ofre sig for almenheden. Fru Bauer gjorde nemlig ikke alene hjem met til det kjæreste sted i verden for sine nær meste, hun gjorde det ikke alene venligt, lyst og tiltrækkende for de mange fremmede, der søgte adgang dertil, men hun virkede tillige utrættelig for de arbeidere, der var beskjæftigede i hendes mands fabriker. Og ved siden af sine mange88 haande pligter inden huset fandt hun tid til at tage del i de forskjelligste sociale bestræbelser. Sytten aar gammel besøgte Lina en ældre søster, der var gitt i Krakau. — Opholdet hos denne blev afgjørende for hendes skjebne; thi her lærte hun sin tilkoimnende ægtefælle at kjende. Theodor Morgenstern blev heftig forelsket i den unge pige, som heller ikke forblev ligegyldig for hans følelser. Men faderen delte ikke sin datters ønske om et parti mellem hende og don smukke, elskværdige og kunstbegeishvde polak, og baade han og hendes moder tilstod aabent, at de vilde foretrukket, om hendes valg var faldt paa en dygtig forretningsmand. De unge gav imidlertid ikke slip paa hin anden; og troede forældrene, at denne kjærlig hed skulde dø hen, havde de gjort regnestykket op uden at tage sin datters energi med i be tragtning. Efter aars venten samtykkede de til sidst i forbindelsen. Ægteskabet fuldbyrdedes, og fru Lina flyttede 1854 til Berlin, hvor hendes mand havde etableret sig som handlende. l) ') Sin fødeby efterlod hun et varigt minde; thi paa sin attende fødselsdag havde hun stiltet en nnder støttelseskasse tor fattige bera. Den existerer endnu, og af dens fond fremhjælpes aarlig et større antal skolebern.89 Fru Morgenstern har i sit familieliv altid været ineget lykkelig, og forsaavidt har hun ikke havt grund til at angre sit valg. Men hvad enten faderen havde havt ret i, at hendes mand ikke forstod sig paa forretninger, eller uheldet, som fulgte ham, bar skylden, nok er det, han maatte seks aar efter bryllupet indstille sine be talinger. Hans hustrus betydelige medgift for deltes blandt kreditorerne; og ægteparret beholdt intet andet end sin kjærlighed og sine tre smaa børn. Som ganske ung pige havde Lina skrevet digte. Som ung frue bavde hun fonnet ople velser i hjemmet til en novelle, og som moder havde hun digtet eventyr og smaahistorier for børnene. I det sorgfrie barndomshjein, og senere hegnet af sin mands beskyttende kjærlighed, havde hun aldrig gjort sig fortrolig med tanken om selverhverv, og de literære sysler havde kun været tidsfordriv for hende. Men nu indsaa hun, at det gjaldt at tjene penge, og hun fik en heldig indskydelse. — Skulde disse fortællinger, hun havde skrevet for sine egne børn, ikke kunne læses med interesse af andre smaa? Tre manuskripter laa færdige. Hun søgte dem frem, gjorde hist og her nogle rettelser og for90 andringer; — saa tog hun det ene og gik til en forlægger. Han læste det og kjøbte det straks. Glædelig overrasket over sit held tog hun det næste, et bind eventyr, og bragte det til en anden boghandler. Samme tilfredsstillende svar ventede hende her. Endelig tog hun den ovennævnte novelle. Ogsaa for den blev der budt hende et passende honorar, og de pekuniære ængstelser var saa ledes foreløbig slukte. — — Omsorgen for børnene havde tidlig foran lediget fru Morgenstern til at studere Frøbels undervisningsmethode, og hans bekjendte ord: „Lad os leve for vore børn", havde fundet den varmeste gjenklang i moderhjertet. Da hans

begeistrede discipel, fru von Mah renholz-Biilow, kom til Bertin for at virke for børnehavernes udbredelse, var hun nylig optraadt som forfatterinde. En fælles bekjendt gjorde denne opmærksom paa, at „den lille frue, der var saa flink til at skrive bøger," længe havde interesseret sig for den store børneven. Fru von Biilow havde i hovedstaden truffet yderst faa, der syntes tilbøielige til at hjælpe hende. Hun henvendte sig derfor straks til fru Morgenstern og saa til sin glæde. at hun havde en dame for sig, der baade kunde og vilde støtte hendes planer.91 Tidligere havde Lina Morgenstern havt tjenere i overflod. Nu paabød forholdene hende at be sørge sit hus uden fremmed hjælp. Forfatter virksomheden maatte ustanselig fortsættes; thi hun. hendes mand og bøni, levede foreløbig af hendes pen. Men hver time, hun kunde afse, blev alligevel ofret Frøbel-foreningen. Fru von Biilow havde tændt gnisten; men fru Morgenstern opflammede og holdt baalet vedlige. Fru von Biilow reiste videre for at virke i andre byer; men fru Morgenstern blev. Og da medlemmerne forstod, at den energiske. endnu ungdommelige frue, bedre end nogen anden, var skikket til at være foreningens ledende aand, valgte de hende til præsident. I skrifter, tale og handling kjæmpede hun for Frøbels principer. Hun holdt foredrag, trak talrige nye medlemmer til foreningen. oprettede børnehaver, organiserede et kursus for børne pleiersker og stiftede et seminarium for lærer inder. Endelig offentliggjorte hun sit berømte verk paradis" (Das Paradies der Kindheit), der er trykt i fem oplag, og livori hun udførligbehandler Frøbels opdragelsesmaade. 1) x) Skjønt fru Morgensterns arbeidskraft senere er bleven benyttet paa saa mange maader. har hun aldrig sluppet Frøbel-bevægelsen. Adskillige aar efter hav hun bl. a. udgivet: „Der Kindergarten92 Hun fortsatte sit literære arbeide, men det tilfredsstillede hende ikke længer. Hun saa, hvorledes det hun med svage kræfter, men ærlig villie, havde paabegyndt, voksede og blev til vel signelse, og hun eiede et saa uendeligt fond af medfølende kjærlighed, at hun ikke blot følte det som pligt, men som uimodstaalig trang at hjælpe, hvor hun kunde. Moderens paavirkning havde tidlig vakt hendes ønske om at ofre sig for andre. Men ettersom hun kom ud i livet og de smaa kaar tvang hende til at arbeide for brød, lærte selve livet hende at elske de arbeidende klasser. Hvordan kjærligheden til de trængende und fangede ideen til folkekjøkkeners oprettelse, og hvordan hendes plan i midten af seksti-aarene kom til udførelse. er allerede antydet. Skjønt dette foretagende i høi grad lagde beslag paa hendes kræfter. havde hun imidlertid ingen lyst til hermed at slaa sig til ro. Hun ynkedes over de mange børn, hvis for ældre hverken kunde afse tid eller penge til deres pleie, og som mod betaling overgav de stakkels smaa til samvittighedsløse mennesker, der vanskjøttede dem. For at modarbeide disse saakaldte „engle und die Schule" og „Friedrich Frøbel. Sein Leben und Wirken. seine pædagogische und sociale Be deutung." (Berlin 1883.)93 fabrikanters" forfærdelige indflydelse, stiftede hun 1868 en forening til smaa børns beskyttelse. Foreningen har i aarenes løb reddet tusinder af børn fra elendighed, og opviser fremdeles vel signelsesrige resultater. Det følgende aar gav hun stødet til en fri skole for arbeidersker, og omtrent samtidig stif tede hun et gymnasium for unge piger, hvor hun underviste i tlere fag. Dette gymnasium, der efter fem aars be staaen gik ind, er senere bleven afløst af det bekjendte Victoria-lyceum; men ogsaa for nutiden har det sin store betydning, da det kan betragtes som et første forsøg paa at bane kvinden vei til Tysklands universiteter.94 111. I krigsaarene 1870—71 lik fru Morgenstern leilighed til at vise sin opoirende menneskekjær lighed fra en ny side. Hun havde hørt, at soldaterne under tid ligere krige havde maattet lide sult og nød; og ved at organisere folkekjøkkenerne havde hun erhvervet sig grundig kjendskab til tilberedelsen af masse-maal tider. Da igjen truende krigsrygter satte gemytterne i bevægelse, skrev hun til krigsministeren: „Det vilde være mig en inderlig glæde at bidrage til soldaternes forpleining og ofre fædre landet de erfaringer, jeg har gjort i folkekjøkke nerne." Faa dage efter raodtog hun et brev fra ministeriet, der foranledigede hende til at kjøre til den kongelige proviant-forvaltning. Her an modede man hende om at overlage bespisningen af gjennemreisende tropper. Man sikrede hende et beløb til at bestride udgifterne med, men overlod95 hende forøvrigt alle arrangements, og udtalte kim ønsket om, at hun som ene ansvarhavende, vilde afslutte kontrakt med regjeringen. Samme aften omsendte hun et cirkulære til de andre medlemmer af folkekjøkkenernes admi nistration, hvori hun opfordrede dem til at bistaa ved arbeidet. Hun fremhævede, at hun, saafremt der skulde blive overskud af de penge, regjeringen havde lovet, vilde anse det som pligt, at anvende disse i velgjørende øierned. De damer og herrer, hun havde henvendt sig til, var villige til at hjælpe, og den følgende aften kunde hun beverte 1250 soldater i den improviserede spisesal, hvortil man i hast havde omdannet en ai' jernbanens pakboder. Dag og nat var hun nu i aktivitet, snart paa den ene station, snart paa

den anden. Om at komme hjem og se sine børn var der næsten aldrig tale, og i løbet af den første maaned sov hun kim to nætter i sin egen seng. Undertiden meldtes det forad, naar tropper kom: men ofte kom de uventet og midt om natten. Da maatte hun paa et kvarters tid skafte mad og forfriskninger til flere tusinde. Det beløb, fru Morgenstern modtog fra re gjeringen, var langtfra tilstrækkeligt i forhold til, hvad hun ydede. Hun havde officielt overtaget forpligtelsen til at levere hver soldat kaffe , ris96 og et halvt skaalpund kjød; men hun gav dem desuden øl, brød og cigarer. En ettermiddag uddelte hun for egen reg ning 10,000 portioner til tropper, der opholdt sig i gaderne: og andre, som var vidne til hendes opofrelse, sendte hende penge og vin med bøn om, at hun vilde fordele alt efter bedste skjøn. Da soldaterne drog ud, var alligevel hendes virksomhed intet i sammenligning med de kjær lighedstjenester, hun øvede under krigens senere gang. Der var tider, hvor tog, overfyldte af saa rede, ankom nat efter nat, ofte næsten samtidig paa flere stationer. Trods mørket og den kolde natteluft ilede hun da ud for at række de svageste en styrkedrik. De, som kunde slæbe sig frem, gik ind i spisesalen, andre blev baarne derind af kame rater. En pestagtig luft fyldte i saadanne timer rummet, og for at faa puste maatte man lade fløidørene aabne. Længe manglede fru Morgenstern et særskilt lazareth, og bordene med medicin stod ved siden af bordene, hvor de øvrige sad og spiste. Her, for alles øine, hjalp hun de ulykkelige, ofte lialvnøgne, her vaskede han dem og klædte dem paa. Hænder, hvor alle fingre var afskudte,97 lemmer, splittede af granatstumper, gabende saar i hovedet, forbandt hun med en moders ømme omhyggelighed. Men medens hun vaskede og forbandt én, omringedes hun af ti andre, der skreg og raabte etter lindring, og med smerte fyldte blikke rakte det saarede lem frem mod hende. Tilsyneladende var kræfterne anspændte til det yderste, og dog ventede det værste hende. Thi efter at de, der vilde spise var blevne placerede ved bordene, skyndte hun sig ud i vaggonerne, hvor de haardest saarede, de, som ikke kunde transporteres ind, laa udstrakte paa fugtigt, ofte blodigt straa. Hun klatrede fra vogn til vogn med vin, bandager og charpie, ikke agtende paa om det var landsmænd, franske eller afrikanere. hun ydede hjælpen. Og medens hun knælede ned og forbandt hver enkelt, fulgtes hun af taknemme lige ord og blikke. Selv de vildeste turkos strakte hænderne ud mod hende ogmumlede: ..Charitable maman, charitable maman"! Alene villiekraften holdt hende oppe. Hendes legeme syntes at maatte falde sammen under disse mangehaande arbeider og sindsbevægelser, og ofte var hun nærved at besvime af overan strengelse. Dagarbeidet var uhyre strengt, manglen paa Tre nutidskvinder. '98 nattesøvn trættede, og paa stationen havde hun ikke en hvileplads for sig selv. De fleste nætter maatte hun nøie sig med et par timers ro i et lidet rum, hvor flesket opbevaredes; nogle til— bragte hun siddende paa en salt- eller ærtesæk i spisekammeret, andre i en tilfældigvis tom jernbanevogn ude paa marken. I sin bog „Folkekjøkkenerne", hvori hun giver en livfuld beskrivelse af oplevelser i krigs tiden, skildrer hun bl. a. under titlen „Franske krigsfanger" en episode, som jeg — til nærmere belysning af situationen — vil tillade mig at hidsætte l): „En dag udbredtes det rygte i byen, at der vilde komme 2500 krigsfanger, hvoriblandt 250 officerer. Snart var gaardspladsen saavelsom vor spisesal beleiret af en slig menneskemængde, at det neppe var os muligt at komme ind og ud. Skjønt holdte tilbage af politibetjente, vagtmænd og soldater, fandt flere og flere anledning til at trænge ind til os. Mængden voksecle i foruroligende grad, da piben endelig forkyndte toget, som stansede paa den smale perron tæt foran vor bygning. Blandt dom, der ventede i største spænding, var damer og herrer af det høieste aristokrati, overhoveder for embedsstanden og mange professorer og l) „Die Volkskiichen". (S 101-104.)99 kunstnere; men ogsaa de stod indeklemte uden at kunne komme hverken frem eller tilbage. Da franskmændene blev førte ud af vognene, hvor de havde siddet sammenpakkede, herskede der en luft i salen, saa vi næsten ikke kunde aande. I et ruin, hvor der neppe var plads for 2000 mennesker, befandt der sig henved 6000. Kun med uendelig møie var vi istand til at op retholde ordenen, medens vi betjente dem. Det var et held, at hvert bord havde bestemte damer og herrer, som fordelte portionerne uden at lade sig anfegte af stød og af mængdens larm. I mellemtiden gjaldt det at bistaa de ulyk kelige, der forsmægtende og døende laa ude i vognene. For at bringe én af dem et glas vand, han havde forlangt, banede jeg mig vei over de borde, ved hvilke fangerne sad. Pludselig blev der blæst til afmarsch, og nu opstod en saadan trængsel blandt folkene, der strømmede frem og tilbage, at jeg vilde været i fare for at trykkes ihjei, om ikke to rednings mænd havde grebet mine hænder og trukket mig afstecl med sig; thi paa et tilbage var ikke mere at tænke. Trængte ud paa den smale perron stod vi indeklemte meilem de bortdragende franskmænd og vore soldater, der stod i geled og holdt det nysgjerrige publikum borte med bajonetter. Pludselig slåp herrerne

mine hænder; tjene100 stepligt kaldte dem frem til toget, hvor der var uorden. Og nu stod jeg, den eneste kvinde, forladt og værgeløs, stødt og trykket fra alle sider. Forbidragende franskmænd raabte til mig: „Mon Dieu, comme vous étes en danger, madame, nous voulions bien vous en délivrer," medens jeg forgjeves bønfaldt vore egne soldater om hjælp. Adlydende den jernfaste militær-disciplin raabte de til mig: „Umuligt at lade Dem komme igjennem" ! Foran blev der i dette øieblik livlig be vægelse, hvorved strømmen, og jeg med den, reves frem, ned ad trappen og henimod den tildækkede perron. Pludselig faldt en sterk styrtregn ned over hele det groteske skuespil. Som truffet af en lynstraale blev jeg staa ende lænet mod en stolpe, medens franskmæn dene puffedes ind i vaggonerne, og den framdeles ufornuftig paatrængende folkemasse sloges tilbage med kolbestød. Et minut i forveien havde jeg været feber hed. Nu rystede mine lemmer af frost; thi den voldsomme regn gjennemblødte mig lige til skindet. I høieste angst, bad jeg soldaterne løfte mig over rækverket. da det var umuligt for mig at naa trappen.101 ..Vi tør ikke sætte vore geværer ned", var det stadige svar. Endelig banede en medlidende borger sig igjennem og løftede mig op paa en smal plads, hvor henved tyve mennesker stod trykkede ind paa hverandre, og hvor jeg, bøiet ud over rækverket, neppe formaaede at puste. Pludselig hørtes skrig. De tæt sammenstu vede mennesker havde slaaet en dør ind, der befandt sig bag os. Denne aabnedes, de ind trængende stødtes tilbage og ned ad trappen. Men jeg blev herved sat istand til at træde ind. Jeg befandt mig i politibetjentenes vagtstue. Det var i den yderste ende af vor bygning. Lovens folk betragtede mig forundret, medens de viste mig den nærmeste vei til min afdeling. Uden at blive bemerket i trængselen ilede jeg, neppe mig selv mægtig, gjennem bygningens lange gange. Endelig fik frøken Therese D. se mig. Hun kjendte mig næsten ikke igjen, og fulgte forfærdet med ind i spisekammeret, hvor hun tørrede mig og klædte mig om. Forstyrrelsen var saa almindelig, at ingen havde øie for min skrækkelige tilstand. Selv troede jeg at kunne overvinde den og satte mig ved bordet for at uddele ordrer til den følgende dag. Endelig svigtede de sidste kræfter, og jeg maatte om natten kjøres til mit hjem.102 Men medens alle mente, at dette anfald mindst vilde have en nervefeber til følge, viste jeg mig til almindelig forbauselse kl. 6 næste morgen atter paa stationen for at dele besvær og arbeide med de andre." — Theodor Morgenstern, der trolig hjalp sin hustru, blev i vinterens løb angrebet af typhus, som i flere maaneder fængslede ham til værelset, og fru Morgenstern paadrog sig en blodforgift ning i fingeren; hun bragtes til hospitalet, hvor saaret i sidste øieblik blev renset. Ud paa hosten begyndte hendes hjælpemidler at slippe op. Tilsidst manglede hun medicin og bandager. Hun havde heller ikke madratser, hvorpaa de saarede kunde hvile, men maatte forbinde dem, medens de laa paa det haarde gulv. Da henvendte hun sig endelig til keiserinden og bad om hjælp til at oprette et lazareth. Hendes forstyrrede udseende efter rækker af skrækkelige nætter og dage var lige saa overbevi sende som hendes beskrivelse af elendigheden, og hjælpen udeblev ikke. Et i nærheden liggende godsrum indrettedes til sygesal. Hun forsynedes med medicin. vin til de syge og hvad andet hun trængte. Et par unge læger tilbod frivillig at bistaa hende. Og hele vinteren igjenneni kunde hun nu fortsætte det opofrende arbeide i fædre103 landets og menneskekjærlighedens tjeneste, som hun havde paabegyndt, da de første saarede vendte tilbage fra krigsskuepladsen, og som først fandt sin afslutning, da hun hilsede de sidste, hjemvendende tropper.104 IV. Det ligger nær at antage, at fru Morgenstern efter fredslutningen mødte den alsidigste beun dring for sine opofrelser; dog var dette langtfra tilfældet. I anerkjendelse af hendes fortjenstfulde vir ken dekoreredes hun med keiserinde Augustas guldmedalje, og hun udmerkedes desforuden med fortjen stk or set. Men i sin inderlige godhed vilde hun, at de, der havde bistaaet hende, skulde belønnes som hun, og paa hendes forbøn dekorerede keiser inden flere af hendes hjælperinder med medaljer. Herover blev de øvrige, der havde været beskjæftigede paa stationerne, højlig fornærmede. De fandt det naturligvis rigtigt, at hun hæd redes, som havde været sjælen i det hele fore tagende. Men skulde fruerne A., B. og G. have medaljen, maatte ogsaa fruerne D., E., F., og alle de andre have den; og vreden over den formentlige tilsidesættelse gik ud over fru Mor105 genstern, der, som de udtrykte sig, „maatte kunnet hindre en slig uretfærdighed." Krigsfangernes fattigdom og nød havde rørt hende dybt. Hun havde ikke kunnet bære det over sit hjerte at behandle dem anderledes end sine landsmænd. Derfor bebreidede man hende nu, at hun havde foretrukket de franske. Hun og hendes inand havde intet offer skyet for at forfriske tropperne. For egen regning havde de bespist 30,000 soldater. Hundreder af tusinde havde faaet øl, vin, cigarer og klæd ningsstykker, dels indkjøbte af fru Morgenstern, dels elter hendes opfordring tilstillet hende til fordeling. De havde hverken frygtet smitsomme

sygdomme eller synet af de værste saar, hverken ladet sig skræmme af soldaters raahed eller offi cerers overlegne ord og miner. Til løn for alt dette hed det, at fru Morgensterns regnskaber ikke var blevne førte nøiagtig, og man tilføiede, at hun og hendes mand havde gjort en god for retning under krigen. Skjønt hun ikke forblev i uvidenhed herom, var disse og lignende udtalelser ikke istand til at svække hendes virksomhedstrang. Allevegne stillede man desuden krav til hende: man trængte til hendes arbeidskraft, hendes offervillie og hendes freidige mod. Folkekjøkkenet, den institution, for hvilken hun har høstet den mest übetingede og den106 mest udelte taknenimelighed, gik atter en van skelig tid imøde. Prisen paa levnetsmidler steg. og for at tiltvinge sig en høiere leie opsagde flere huseiere lokalerne. Da man ikke kunde imødekomme deres urimelige fordringer, maatte et par kjøk kener foreløbig nedlægges, andre flyttes, og den opsparede kapital opbrugtes. Endelig saa man sig nødsaget til at forhøie betalingen for portionerne. Men skjønt arbeids lønnen dengang var større end før og senere, skaffede dette stifterinden og opsynsdamerne mange übehageligheder. Flere dage itræk styrtede kvinder under vilde hyl ind i kjøkkenerne, skreg at bestyrelsen beri gede sig paa de übemidledes bekostning og tru ede med at prygle fru Morgenstern. Nu havde den lille energiske dame ofte nok vist personligt mod; men at indlade sig i næve kamp med disse furier syntes hende mindre ind bydende. Hun flygtede ind bag buffeten, kvin derne fulgte efter; og hun maatte skyndsomt trække sig tilbage til spisekammeret, hvor hun holdt sig skjult, indtil den rasende hoh under raab og trusler havde forladt lokalet. Arbeiderbefolkningens utilfredshed var dog kun forbigaaende og. som tidligere fremhævet, oprettedes stadig nye kjøkkenet-. Ved foredrag og skrifter gav fru Morgenstern107 i sytti-aarene stødet til, at der ogsaa stiftedes folkekjøkken-foreninger i Hamburg. Breslau, War schau, Bremen, Nurnberg, Stutgard og Wien, og i adskillige af de byer, hvor hun talte, opflam mede hun de tilstedeværende saa, at der øieblik kelig tegnedes store summer som grundfond. Høsten 1873 holdt hun paa raadhuset i Berlin et foredrag over emnet: „Ved hvilke mid ler kan husmødre i forening modarbeide prisernes vedholdende og vilkaarlige stigen?" Foredraget, der havde samlet saa mange til hørere, salen kunde rumme, blev af stor betyden hed for fru Morgenstern; det foranledigede nem lig stiftelsen af „den tyske husmoderforening", og denne forening optog ikke alene i uforholds mæssig grad hendes tid, men den ledede hendes virken delvis ind i nye spor. Hun frabad sig æren af at vælges til præsi dent. Men herom vilde de fire tusinde husmødre, som ved denne leilighed sluttede sig om hende, aldeles intet høre, og mod sin villie maatte hun overtage forretningsførelsen. der var meget ansvarsfuld; thi foreningens maal var ved fælles indkjøb at skaffe varer billigere, end kjøbmæn dene leverede dem. Med sin sædvanlige iver og varme ofrede hun atter her alle kræfter, og det lykkedes hende at knytte flere humane indretninger til foreningen. Blandt disse kan nævnes en koge108 skole, hvor hun i mere end tolv aar uden godt gjørelse har givet den theoretiske undervisning, et fæstekontor, hvor de mange, der tinder stil linger, intet har at betale, en understøttelseskasse for aldrende tjenestefolk samt en aarlig prænrie fordeling for lang og tro tjeneste. Fru Morgensterris begavelse havde altid gaaet i praktisk retning. Nu begyndte hun mere og mere at gaa op i studiet af husholdningslære og kogekunst. Hun skrev bøger om den men neskelige ernæring og om sundhedspleien; og hun udarbeidede en universal-kogebog, der, for liden 2300 opskrifter paa de i forekjellige lande brugelige retter, indeholder afhandlinger om næringsmidlernes værdi, en nøiagtig anvisning til kjøkkenets og spisekamrnerets indretning etc. etc. Samtidig grundede hun „den tyske husmoder tidende" (Die deutsche Hausfrauenzeitung), et af Tysklands mest udbredte kvindeblade. som hun har redigeret siden dets stiftelse. Men ved siden af alt dette arbeide fandt hun tid til at holde foredrag over mange for skjellige emner og paa mange forskjellige steder. Den tyske kvindeforenings præsident, forfat terinden Louise Otto-Peters*) havde i 1869 besøgt Louise Otto-Peters' biografi saavel som en nær mere omtale af den almindelige tyske kvindefor ening findes i „K vin de be v ægels en" afOlara Tschudi. Side 20—24 (Kristiania 1885).109 fru Morgenstern og opmuntret hende til at tage del i emancipationsbestræbelserne. Faa aar senere fulgte hun opfordringen. Hun indmeldte sig i nævnte forening, blev medlem af bestyrel sen og kom ogsaa her til at spille en fremragende rolle. 1 den første tid betragtede hun kvindespørgs maalet udelukkende fra et praktisk standpunkt, og at fremhjælpe sit kjøns økonomiske uafhæn gighed var hendes yndlingstanke. Men efterhvert som hun traadte i nærmere forbindelse med de øvrige bestyrelsesmedlemmer, forandredes hendes anskuelser, og hun blev en ivrig medkjæmperinde for sagens forskjellige sider. Indtil den seneste tid har hun regelmæssig besøgt de aarlige kvinde-kongresser, som afholdes i tyske byer, og hendes sprudlende liv, hendes paa en gang energiske og

behagelige fremtræden, undlader aldrig at bringe en frisk strømning ind i møderne. Med rette har hun erhvervet sig et navn som udmerket talerinde. Læser man hendes foredrag, er de klare og fra formens side fint udarbeidede, men hverken saa indtagende eller saa overbevisende. som naar hun selv læser dem op. Ser man hende derimod paa taler stolen, hører man hendes dybtfølte ord. da forstaar man straks, at hun eier en mægtig evne til at vække og begeistre. Hendes organ er ikke110 sterkt, men blødt og vellydende. Hendes tale aander overbevisning, sandhedskjærlighed og humanitet. Man føler, hun har noget at sige, der ligger hende paa hjertet; og hun interesserer sig saa levende for sit emne, at det falder hende let at interessere andre, let at varme dem for de idéer, hun bærer frem.111 v. Ved sin begavelse og det held, der gjennein aar falgte hendes planer, havde Lina Morgen stern endelig skaffet sig en anset og indflydelses rig stilling. Keiserinden hædrede hende med sit venskab, mange af Tysklands fremragende mænd og kvinder søgte hende, pengearistokratiet understøttede hen des stiftelser, middelstanden beundrede hendes energi og de übemidlede nævnte hendes navn med taknernmelighed. Naturligvis manglede det ikke paa nuller og übetydeligheder, som — figurlig talt — bar hendes slæb, naar hoffet lod sine naadestraaler skinne paa hende, eller paa snyltegjester, der begjærlig mættede sig ved hendes altid aabne bord. Men paa den anden side manglede der heller ikke sraaa ærgjerrigheder, der misundte hende fremgangen, og allermindst manglede hun hender, som, lurende i sine mørke kroge, stod112 rede til at kaste sig over hende ved det første tegn paa, at stemningen forandredes. Aar maatte de vente. Hendes foretagender havde en saa sterk medbør, at end ikke mis undelsen aabent vovede at udstrø sin giftige sæd. Leiligheden til at styrte hende skulde iniid lertid ikke udeblive: Husmoderforeningen, hvis betydning de første fem, seks aar havde vokset, vakte handelsmændenes voldsomme forbitrelse; thi for at konkurrere med denne blev de tvungne til at nedsætte sine priser. Men de store afstande hindrede mange familier fira regelmæssig at hente sine varer i foreningens udsalgssted; ettersom butikpriserne virkelig blev lavere, aftog derfor sogningen, og foreningen truedes med opløsning. Stifterinden, der nødig vilde se sit aarelange arbeide tilintetgjort uden et forsøg paa at holde det oppe, -overtog saa udsalget for egen regning og risiko. Dette var i begyndelsen af otti-aarene. Da bragte man hende en dag et smæde skrift, betitlet .Lina Morgenstern" og forfattet af en dame, som ikke ltenge iforveien forgjeves havde gjort sig umage for at opnaa hendes bistand. Bogen var fyldt af løgne: og blandt de afskyelige beskyldninger, der udslyngedes mod hende, kan nævnes. at forfatterinden end ikke blue des ved at berette, at maden, der udleveredes fra folkekjøkkenerne, var fordærvet.113 Fru Morgensterns egen gode bevidsthed kunde hjulpet hende til med let sind at bære den mistro, som gjennem hin brochure fandt vei til forskjellige kredse. Trods tidligere forfølgelser havde hun imidlertid været altfor tillidsfuld og godtroende. Hun havde overalt ment sig omgivet af venner; angrebet forekom hende derfor ikke alene umotiveret, men saa übegribe ligt, at hun rent taMe fatningen. Offentlig at modbevise beskyldningen vilde været en let sag for hende. Men hun taug; og fordi hun stiltiende bar miskjendelsen, smertede den hende dobbelt. En række forfølgelser fulgte. Dels paa grund af nianglende tilslutning, dels fordi fru Morgenstern, optaget som hun var af andre gjøremaal, maatte overlade foreningens forretningsførelse til sin mand, der ikke forstod sig paa sagen, tabte hun penge, leverandører bedrog hende; og endelig maatte boet overgives til skifteretten. Nu først viste det sig, hvor ene hun i virke ligheden stod. Af foreningens fire tusinde med lemmer skilte de fleste sig fra hende. Men kreditorerne stormede ind, og følgende de vink, som i det ovennævnte skrift var givne dem i hænde, benyttede smudspressen den gunstige lei lighed til at udbrede ondskabsfulde rygter om hendes private liv og hendes offentlige virken. Tre nutidskvinder. 8114 De vovede endog at paastaa, at summer, man i veldædigt øiemed havde anbetroet hende, var stukne til side og forbrugte af hende selv. Det er overflødigt at tilføie, at en slig mis tanke savnede al grund: thi hvad onde tunger end har paastaaet, har hun aldrig beriget sig, og dersom en bebreide!se tør rettes mod fru Morgenstern, er det ikke den, at hun har tænkt paa sig selv, men den, at hun har tænkt for meget paa almenheden og derover tilsidesat deres interesser, som staar hende nærmest. For første gang holdt modet paa at svigte hende, og hendes energi syntes pludselig at være flyglet bort. Da hun indfandt sig i det møde, der var sammenkaldt af kreditorer og medlemmer af foreninger, hun havde grundet, var hun bleg som døden og ikke i stand til at sige et ord. Men andre talte for hende. En af kvindernes mest uforfærdede talsmænd, frøken Johanne Fredrikke Wecker fira Frankfurt, var reist til Berlin i anledning af forsamlingen og havde op kjøbt fordringer paa boet. I varme ord viste hun de tilstedeværende det uretfærdige i de forfølgelser, fru Morgenstern maatte lide; hun lagde dem paa hjertet

ikke at glemme hendes store fortjenester, men i mod gangen at huske, hvor meget denne kvinde før havde ofret for andre.115 Hun sluttede med at sønderrive gjældsbe viserne, hun holdt i haanden og opfordrede de øvrige til at følge hendes eksempel. Hendes optræden gjorde adskillig virkning. Men ved siden af enkeltes velvillie viste der sig fremdeles megen uvillie og ligegyldighed, og fru Morgensterns affærer blev ikke ordnede. Udklækket af misundelse, baaret videre af onde og letsindige tunger, voksede bagtalelsen istedetfor at forstumme. Endelig blev rnaalet for fuldt. Lidelserne havde gjort fru Morgenstern træt, og forfølgelsen havde rammet haardt; men lidt af sin gamle villiekraft havde hun tilbage. Hun tog en rask beslutning og lod den redaktør stille for retten, som mest havde tilsmudset hendes rygte. En langvarig proces udspandt sig, som hun selv følgelig vandt, og aviserne maatte tilbagekalde sine ord. Imidlertid var husmoder-tidenden, hun længe havde udgivet, det eneste, hun saa sig istand til at beholde efter falitten; og med dette blad, der tidligere neppe havde dækket sine omkostninger, skulde hun ernære sig og sin talrige familie. Unegtelig var det tungt, at hun, der havde anvendt sin energi til at afværge savn og nød fra fremmede, nu, alderen nærmede sig, maatte anstrenge de svindende kræfter for at skaffe det nødtørftige til sine egne. Dog tabte hun ikke116 modet. Hendes ufortrødne arbeide lykkedes det at forøge bladets abbonnent-antal til det dob belte, og hendes seneste skrifter viser, at hendes aand er lige saa frisk som før. Heller ikke kjærligheden til sine medmenne sker har hun tabt. Miskjendelsen har hos hende ikke avlet bitterhed, forfølgelsen ikke mistro; at tilgive alt og tro alle vel, er træk i hendes karakter, som ingen modgang vil være istand til at ud viske. Og som for at give hende erstatning for, at de mange middelmaadigheder har vendt hende ryggen, har skjebnen bevaret hende én veninde. hvis tillid har baaret over mange bekymringer. en veninde, som ikke alene har havt ju od til at støtte hende i ulykken, men som ogsaa har rna gt en: Keiserinde Augusta har gjennem alle omskiftelser fulgt hende med næsten søsterlig deltagelse; hun har ikke ladet det bero med venlige og nedladende ord, men givet de haand gribeligste beviser paa sin sympati. Da det ovennævnte smædeskrift 1881 orient- liggjordes, modtog keiserinden underretningderom. Men istedetfor, som mange andre, at lade sig paavirke af det hadefulde udbrad, sendte hun fru Morgenstern en elskværdig haandskrivelse og anmeldte sit besøg i et af folkekjøkkenerne til den følgende dag. Ved denne leilighed viste hun sig venligere mod stifterinden end nogensinde117 før, og ganske kort tid etter sendte hun hende et værdifuldt smykke til erindring. Da økonomiske vanskeligheder begyndte at strømme ind paa fru Morgenstern, fik hun en meget betydelig sum fra keiserinden. Pengene var ledsagede af et i hjertelige udtryk affattet brev, hvori hendes høie veninde udtaler, at hun med beklagelse har hørt om de uheld, der har rammet hende og — istedeifor den julepresent hun havde tiltænkt hende — beder hende mod tage medfølgende pengegave, som hun muligens nu kan faa brug for. Og hun har gjort endnu mere: Da fru Morgenstern efter fallitten vilde trække sig tilbage fra folkekjøkkenernes administration, sendte kei serinden — skjønt syg og fraværende fra hoved staden — en skrivelse til foreningen, hvori hun ytrer det bestemte ønske om, at man vil bede fru Morgenstern om at forblive i sin stilling. Paa grund heraf saa medleinmerne sig foranledigede til inclstændig at anmode stitterinden om at be holde pladsen som deres præsident; og de sidste rester af husmoder-foreningen, der havde sluttet sig sammen om at opretholde kogeskolen og de veigjørende anstalter, bad hende ligeledes vedblivende at lede deres forening. Men bekymringer og overanstrengt arbeide havde nedbrudt hendes sundhed. Kun med be svær formaaede hun at redigere sit blad, og118 „Vor tids kvindebestræbelser", l) et verk, der er samlet med uendelig flid, men som langtfra har skaftet hende det ventede udbytte, røvede hendes sidste kræfter. Hun angrebes vinteren 1885—86 af en heftig lungesygdom. Og da bedring ikke indtraadte, frygtede lægen for tæring. Hendes familie var utrøstelig. Selv havde hun kun det ønske at komme bort fra Berlin og faa hvile ud. Ogsaa dette blev opfyldt ved keiserindens bistand. Hun sendte et større beløb med bøn om, at fru Morgenstern vilde benytte det til et ophold i Italien. Sydens milde klima gjorde den ønskede virkning. Da hun ud paa sommeren vendte til— båge, var hun styrket og rede til at arbeide paanyt. — Ved siden af keiserindens venskab, har et lykkeligt familieliv lindret de saar, der er blevne hende tilføiede ude i offentligheden. Hendes mand og hendes fem begavede og elskværdige børn kappes i hjeminet om at bære hende paa hænderne. Hendes dør staar ikke længer aaben for alle, som den gjorde i hendes velmagtsdage, men en ') vDie Frauenbeatrebungen unserer Zeit'\ Allge meiner Frauenkalender. (Berlin 1885. 86, 87.119 liden kreds, der deler hendes interesser, samles endnu ofte i hendes venlige stue. Dagen er viet arbeidet, men aftenerne tilhører hendes familie og hendes venner; da glemmer hun for en stund sorger,

overanstrengeise og bagtalelse, og hengiver sig til glæden over sam været med dem, som forstaar hende og som hun har kjær. I saadanne timer læser man i hendes blik, at ingen modstand helt har brudt hendes kraft, ingen forfølgelse kuet hendes virkelyst, og at hun, trods alt, er en meget lykkelig kvinde. Lykkelig, fordi hun i vor egoistiske, uroligt higende tid. har eiet kjærlighed nok til at ar beide for de smaa i samfundet. Lykkelig, fordi hun, ved siden af sin genialitet til at udkaste planer, har været i besiddelse af styrken til at udføre dem. Og lykkelig fremforalt, fordi hun endnu har en plei — hjemmet — hvor hun kan lukke forfølgerne ude, men aabne for dem, der elsker hende for hendes opofrelser, beundrer hende for hendes mod, og ser op til hende som en kvinde, der hverken kjender falskhed eller sneverhjertethed, og som aldrig af menneskefrygt har ladet sig skræmme bort fra et ærligt forsæt.

III. Gertrud Guillaume-Schack.

I.

Jeg kjæmper helt foruden had; det, som jeg elsker, gjør mig glad, skjønt varm og vred tillige. — — — — — — — — — — — — Giv saa igjen lidt hjertelag til den, som bare mente sag.

(Bjørnstjerne Bjørnson.)

Blandt de ikke faatallige kvinder, der i løbet af det sidste aarti er fremtraadte som talsmænd for sine søstres sag, indtager fru Gertrud Guillaume, født grevinde af Schack-Wittenau, en fremragende plads.

Hun har nemlig ikke alene med utrættelig opofrelse fortsat det verk til sædelighedens fremme, der er paabegyndt af Josephine Butler, men hun har tillige varmt kjæmpet for arbeiderskens ret; endelig er denne ihærdige og uforfærdede dame den første, som i sit fødeland med energi har fremholdt kvindens berettigelse til del i statsstyrelsen.Hendes liv har været rigt paa miskjendelse og forfølgelser, men fattigt paa taknemmelighed og anerkjendelse. Hun er bleven haanet og spottet. Man har afbrudt hendes foredrag, opløst hendes forsamlinger, beslaglagt hendes presseorgan; ja, for at sætte kronen paa dette forfølgelsesverk har man udvist hende fra det land, hun viede sine rige evner, sin kraft og sin begeistring.

Og dog har hun i faa aar udrettet mere end sit fødelands øvrige forkjæmperinder tilsammen: Hun har vakt det tyske samfunds bevidsthed om, at kvindebevægelsen hverken kan neddysses eller bortræsoneres, men at den atter og atter maa reise sig og sluttelig vil finde vei, lige saa vel til rigmandens hustru og datter, som til fabrikpigens og syerskens fattige hjem.

Skjønt født og opvokset i en af Tysklands aristokratiske adelsslegter, har hun i de kjæmpendes rækker stillet sig side om side med den ringeste arbeiderske; og har hun ikke altid været heldig i valget af sine midler, fortjener hun ikke desto mindre tak og ære, fordi hun saa bestemt har blottet de sociale løgne, saa modig kjæmpet for ret og sandhed og saa ufortrødent arbeidet for de undertryktes sag.

Gertrud Guillaume-Schack er en forholdsvis ung dame; hun er født den niende november1845 paa godset Uschütz i Schlesien. Af otte søskende er hun den femte i rækken.

Hendes fader, grev Schack, en fordomsfri og klog niand, har øvet stor indflydelse paa sin begavede datter. „Frihed i tanke, frihed i bevægelse“ var hans opdragelses-princip: og medens han bar omsorg for, at hendes evner udvikledes, tillod han hende uhindret at streife om i skov og paa markerne, at besøge godsfolkenes boliger og at lege med arbeidernes børn.

Da Gertrud havde fyldt sit syttende aar, fraflyttede forældrene sit gods og kjøbte en villa i Beuthen (Nedre Schlesien), hvor de fremdeles er bosiddende. En søster af hendes fader sendte hende paa dette tidspunkt en anmodning om at besøge sig. Hun fulgte opfordringen og blev snart uundværlig for denne paa grund af sin hjælpsomhed, munterhed og elskværdighed.

Ti ungdomsaar tilbragte hun som en streng tantes trøst og støtte, en sygelig onkels utrættelige pleierske og som den solstraale, der oplivede det ensomme slot. Hun lærte at elske de hende paalagte pligter, og i opofrelsen for andre, at glemme sig selv. Disse aar gav hende styrken til senere at holde ud, naar hun for sine bestræbelser hverken høstede anerkjendelse, tak eller opmuntring.

Først da hendes onkel døde, forlod hun dette sit andet hjem. Hun var i en pekuniæruafhængig stilling. Men hendes helbred var bleven svækket, medens hun pleiede sin syge slegtning, og hun besluttede derfor at reise til syden for at gjenvinde sine kræfter.

Høsten 1873 tog hun bolig i Neuf-Châtel.

Livet i Schweiz, naturen og befolkningen tiltalte hende i høi grad, og upaatvivlelig har hendes fleraarige ophold i den lille republik ikke alene styrket hendes helbred, men beriget hendes aand og indgydt hende en levende interesse for de sociale tilstande.

Selv siger hun i et brev: „I mine forældres hus tror jeg allerede, mine øine begyndte at aabnes for arbeiderskens sørgelige stilling. Men ret at se lærte jeg først i aarene 1874—75 i Schweiz.“

1876 blev hun end fastere knyttet til dette land, idet hun ægtede schweizeren Guillaume, en kunstner, i hvis forældres hus hun længre tid havde boet.

De nygifte flyttede til Paris. Men her viste det sig, at hendes mand baade manglede villien og evnen til at berede hende et sorgfrit hjem, og at han ikke engang havde til hensigt at give afkald paa letsindige ungkarlsvaner. Fru Guillaume saa sig nødsaget til at forlange skilsmisse; og den kortvarige, intet mindre end lykkelige forbindelse, løstes efter neppe et aars samliv.

I Paris, hvor hun forblev efter skilsmissensfuldbyrdelse, traf hun den schweizerske sjælesørger, professor Aimé Humbert, en bekjendt, ivrig arbeider i sædelighedens tjeneste.Aimé Humbert er udgiver og hovedredaktør af „Le bulletin continental“, central-organet for det vidt forgrenede „Britisk-kontinentale forbund“, hvis maal er at virke for sædelighedsspørgsmaalet i almindelighed, samt for opbævelsen af den lovbeskyttede prostitution i særdeleshed.

Han opfordrede hende til at bivaane et møde i det britisk-kontinentale forbunds pariser-afdeling, hvor Josephine Butler skulde optræde som talerinde.

Gertrud besøgte forsamlingen og saa for første gang den kvinde, hvis berømte bog, „En røst i ørkenen“, gav stødet til bevægelsen for sædelighedens fremme, og hvis moralske mod og dybe religiøse begeistring nævnes med ærefrygt over hele den civiliserede verden.

Hendes personlighed ikke mindre end den gribende fremstilling gjorde et mægtigt indtryk.

Som en uafviselig pligt trængte det ind paa fru Guillaume, at den ager, det var hende forbeholdt at dyrke, nu laa foran hende, og i sit stille sind lovede hun at blive mrs. Butler en trofast medarbeider.

Paa tanken fulgte handling. Hun indmeldte sig i sædelighedsforeningen, og fest besluttet paa at ofre sit liv for denne sag besøgte hunpesthulerne for at redde sine faldne søstre. Hun skyede intet middel, intet sted, ingen oplysning, — og hun fandt virkeligheden tusinde gange mere forfærdelig end de værste beskrivelser.

Samarbeidet mellem hende og Josephine Butler grundlagdes hin aften; og hvor forskjellige de to kvinder end er, har deres venskab aldrig kunnet rokkes.

Skjønt lige fremragende, lige opofrende, lige uegennyttige, har de delvis valgt forskjellige veie.

Den ældre forkjæmperinde ser i religionen det eneste middel til at ophjælpe sædeligheden; den yngre ønsker fremforalt at forbedre kvindens sociale stilling. Josephine er imidlertid den første til at anerkjende, hvor meget Gertrud har ofret for deres fælles sag; og selv om fru Guillaume ikke ganske deler dennes religiøse anskuelser, ser hun beundrende og ærbødig op til mrs. Butler. I forholdet til sin strengere veninde kan hun tilegne sig Bjørnsons ord:

„Jeg deler ei din tro, du sterke drømmer; — det skiller ei, hvor aanden bærer bud. Thi alt, som stort og ædelt om os strømmer, det dyrker jeg, fordi jeg dyrker Gud.“ —

Sommeren 1878 vendte hun hjem fra Paris; januar 1879 reiste hun til Berlin for at virke for sagen, og i mai maaned holclt hun der sit første foredrag.Inden hun traadte frem, havde hun paa det nøjeste undersøgt sædelighedstilstanden i Tyskland, studeret de statistiske saavelsom de sanitære forhold, og med stort besvær skaffet sig oplysninger paa politistationerne. Hun kunde saaledes fremlægge beretninger og tal, der talte tydeligere end mange ord.

Foredraget forløb alligevel ubemerket. Ingen stemme løftede sig til modsigelse, men hun fandt heller ingen tilhængere; thi forsamlingssalen stod næsten tom.

Saa langtfra at denne ligegyldighed skrækkede hende tilbage, fordoblede den tvertimod hendes energi. Hun gik om til formaaende mænd og kvinder, tilhørende de forskjelligste partier, og opfordrede, ja tryglede dem om at støtte hendes bestræbelser.

Men den hjælp, hun fandt, var saare liden; og da hun den 14de mai 1880 i Berlins raadhussal anden gang fremtraadte for offentligheden, havde atter kun et mindre antal tilhørere indfundet sig.

Pressen havde dog sendt repræsentanter, og den følgende dag serverede aviserne forvanskede referater af hendes foredrag, som en lækkerbisken for sine sensationshungrige læseres ganer.Dette foredrag er senere udkommet under titlen: „Ein Wort zur Sittlichkeitsfrage“.Hendes henvendelse blev gjort til gjenstand for latter; man haanede hendes bestræbelser og fandt neppe ord sterke nok til at dadle, at en ung dame, tilhørende en af Tysklands fornemste familier, offentlig talte om prostitutionen.

Det er forklarligt, at medlemmer af hendes familie var misfornøiede, og at endog hendes forældre rystede paa hovedet og udtalte ønsket om, at hun atter vilde komme hjem.

Ærbødig, men bestemt afslog hun at følge opfordringen; hun vilde gaa videre paa den vei, hun havde valgt, selv om veien gik gjennem tidsler og torne.

Hun forlod Berlin, reiste fra by til by, sammenkaldte møder for at vække sædelighedsfølelsen, og viste sig overalt som en utrættelig agitator for ophævelsen af den af staten billigede kvinde-undersøgelse.

Men hendes foredragsreiser var lidelsesreiser, og avisernes spot var kun begyndelsen til de forfølgelser, som forestod. I adskillige byer blev det hende forbudt at tale, andre steder negtede man hende lokale, og meget ofte blev hendes foredrag afbrudte.

Som et enkelt eksempel kan nævnes, at politiet i Darmstadt (d. 23de marts 1882) ikke blot sprængte en forsamling paa tre hundrede mennesker, der var komne for at høre hende, men stillede hende for retten og søgte at faahende straffet, fordi hun „havde talt over et upassende emne“.

Hun besvarede anklagen ved at lade det afbrudte foredrag offentliggjøre i sin helhed,Trykt under titlen: „Ueber unsere sittlichen Bestrebungen und die Arbeiten des Brittisch-kontinentalen und Allg. Bundes.“ samt udstedte en protest, hvori det bl. a. hedder:

„Usædeligt er det at lade de nuværende sociale skader bestaa, men ingensinde kan det blive usædeligt at paapege dem for at læge dem. — I den tyske kvindes navn protesterer jeg mod afbrydelsen af mit foredrag, fordi det er hendes pligt at indestaa for sædelighed og orden, og fordi prostitutionen, som en alvorlig fare for familiens lykke og folkets velfærd, truer det dyrebareste, hun eier. Endelig protesterer jeg i kvindens navn, fordi de nuværende tilstande er hende uværdige, idet de gjør hende til en bold for den letsindige mand.“

Da hun endelig den 25de april samme aar frikjendtes, betonede dommeren, at hendes foredrag havde været holdt i en decent tone, og at hun, ved at ofre sig for sædelighedssagen, noksom havde bevist, at hendes stræben hviler paa overbevisning og alvor.

*

II.

Hvor ivrig og ufortrøden fru Guillaume-Schack end var, brød forstaaelsen for sædelighedsspørgsmaalets vigtighed sig kun langsomt bane.

Vel havde hun ved sin hjemkomst fra Paris formaaet venner i Beuthen til under navnet „Det tyske kulturforbund“ at stifte en afdeling af den brittisk-kontinentale forening; men i den lille by var der liden anledning til at virke for hendes ideer.

Ligeledes havde hun ved praktiske forbedringer søgt at afvende faren for fald fra de fattige og ubeskyttede. Hun havde (1880) stiftet et hjem og en opdragelsesanstalt for løsladte, kvindelige straffefanger under attenaars-alderen, og hun havde stillet sig i spidsen for en sædelighedsforening, der i løbet af nogle aar har grundet et tjenestepigehjem og andre værdifulde indretninger.Sidstnævnte forening ledes af den bekjendte forfatter, dr. Otto von Leixner. I det store taget mødte hendes stræben imidlertid liden forstaaelse.Det var derfor en usigelig glæde for hende, da det 1883 i Berlin lykkedes hende at samle en kreds af damer om sig, der sluttede sig til „kulturforbundet“ og lovede at arbeide for udryddelsen af den lovbeskyttede usædelighed.

Hun forfattede en ansøgning til rigsdagen, hvori hun bønfaldt om ophævelse af politiundersøgelsen for prostituerede kvinder, og paa de møder foreningen foranstaltede, samlede hun underskrifter for ved en masse-henvendelse at bevise, at ophævelsen forlangtes af den offentlige mening.

Efter ikke at have talt i hovedstaden de sidste fire aar troede hun i 1884 øieblikket gunstigt.

I den mellemliggende tid havde hun opøvet sig som talerinde, og hun havde vundet et navn; thi man havde læst og hørt om de forfølgelser, hun havde været udsat for. Ved sin offervillighed og sin elskværdighed havde hun skaffet sig mange venner. Hun kunde derfor denne gang regne paa en større tilhørerkreds.

For tæt besatte bænke holdt hun et første foredrag, og dette vandt bifald. Man beundrede hendes mod, blev varm ved hendes veltalenhed, henreven af hendes begeistring.

Slag i slag sammenkaldte hun nu en række forsamlinger, og hver enkelt var besøgt til trængsel. Selv i pressens stemning var der skeetet omslag. De samme organer, der tidligere havde overdænget hende med fornærmelser, udtalte sin høiagtelse for hendes person som for hendes virken, og fremragende geistlige erklærede sig enige med hende.

Ja, tilsyneladende havde den offentlige mening vendt sig til gunst for hende, tilsyneladende kunde hun regne paa et stort parti, der vilde støtte hende. Dog gik det langsomt med at samle underskrifter til den ansøgning, der skulde forelægges rigsdagen; de indretninger, hun stod i spidsen for, mødte anerkjendelse, men faa støttede dem med arbeide, endnu færre ydede pengemidler; og skjønt den unge frue ved sine glimrende talegaver og sin behagelige fremtræden, erobrede tilhørernes hjerter med storm, forstod hun, at den popularitet, hun vandt, mere gjaldt hendes personlighed end hendes sag.

Hvad brød hun sig om, at man tiljublede hende bifald? — Hendes person var hende ikke alene uvæsentlig, men hun har utallige gange ytret, at forfølgelser er hende ligegyldige, naar kun hendes sag vinder fremgang. Og medens hendes navn var paa alles læber, og man lydelig erklærede hende sin beundring, dreiede hendes tanker sig udelukkende om, hvad hun burde gjøre for at nærme sig sit maal.

Saa længe hun havde stridt for sædeligheden, ja, saa længe hun overhovedet havde tænkt overde bestaaende tilstande, havde kvindens ligestillen med manden staaet for hende som det virksomste middel til samfundets vel.

Denne tanke havde været drivfjæren til hendes arbeide, og i sine foredrag havde hun altid paapeget sit kjøns uretfærdige stilling. Men nu saa hun klart, at vilde hun med udbytte kjæmpe for sædelighedssagen, maatte hun fremforalt rette blikket mod kvindens uheldige økonomiske forhold. Hun indsaa, at det i ni af ti tilfælde var kampen for brød, der trak hendes ulykkelige søstre ned i prostitutionens smuds.

Optaget af ønsket om sterkere at fremhæve arbeiderskens krav, forlod hun Berlin og holdt i høstmaanederne ti foredrag i Elbing, Danzig og Kønigsberg.

I den første af disse byer blev hun modtaget med hjertelighed, og hun grundede atter en tilialafdeling af „det tyske kulturforbund“. I Danzig samledes ligeledes talrige underskrifter til den henvendelse, der skulde oversendes rigsdagen.

Anderledes i Kønigsberg. Her mødte hendes foredrag modstand fra politipræsidentens side. For anden gang stilledes hun for retten, og hun nødsagedes til at tilbringe flere vintermaaneder i denne by.

Naturligvis frikjendtes hun. Men detufrivillige ophold i „den rene fornufts stad“ blev ikke uden indflydelse.

Som oven omtalt havde hun før henvendt sig til ledere af forskjellige politiske partier; men hverken hos de liberale, de klerikale eller de konservative havde hun mødt andet end ligegyldighed. I Kønigsberg traf hun flere af socialdemokraternes førere, og hun fik pludselig et indblik i dette partis udbredelse og organisation. Hun saa, hvordan bønder, arbeidere og smaaborgere flokkedes om denne fane, og hvorledes der, midt i det ultra-konservative tyske rige, voksede en stormagt frem, som trods usansede forfølgelser intet syntes at tabe af sit mod.

Tilhængere af dette parti proklamerede kvindens ligeberettigelse i politisk og social henseende, og de erklærede uforbeholdent at ville virke for arbeidersken. Dette var jo netop hendes begjæring! Direkte at sætte sig i forbindelse med den arbeidende kvinde forekom hende som hovedmidlet til at føre sædelighedssagen fremad.

Et forslag i rigsdagen om at indskrænke det kvindelige fabrikarbeide truede paa den tid med at forværre den forud mislige situation. Ligeoverfor dette kunde fru Guillaume-Schack ikke længer tie. Hun reiste tilbage til Berlin og sammenkaldte (den 23de januar 1885) et møde, hvor hun i et længre foredrag udviklede, hvordan den foreliggende lov, der benævntes„Arbeiderbeskyttelse“, vilde blive til ubodelig skade for den arbeidende kvinde.

Hun belyste derpaa arbeiderskens sørgelige forhold og det uretfærdige lønningssystem og fremholdt, at hendes helbred under disse omstændigheder ufeilbarlig maatte blive ødelagt, og hun selv drives ned i den sump af usædelighed, der blev samfundets ødelæggelse.

Istedetfor at negte kvinden arbeide, vedblev fru Guillaume, burde man drage omsorg for, at hun lønnedes i forhold til, hvad hun udrettede. Man paastod, at det var af sædelighedshensyn, man vilde jage hende bort fra fabrikerne; — men vilde man forbedre sædeligheden ved at støde hende ud paa gaden? —

Etter at have oplæst nogle af de lovparagrafer, der nærmest vedkom sagen, sluttede hun med at hævde, at naar man ved lovgivningen ingen hensyn tog til kvindens interesser, maatte hun tilkjæmpe sig stemmeret, selv vælge, selv skaffe sig del i statsstyrelsen.

Aldrig har hun maaske talt mere glimrende end hin aften, sikkert aldrig mere ildfuldt. Den overfyldte sal gjenlød af stormende bifaldsraab.

Nu stod hun altsaa i arbeiderskernes midte, som leder af en bevægelse, der, vakt til live gjennem hende, bredte sig med uventet magt.

De arbeidende kvinder flokkede sig om sinmodige forkjæmperinde og saa med sværmerisk beundring op til hende, der, skjønt tilhørende en anden samfundsklasse, traadte ind i deres kreds saa beskeden og saa hjertevarm, saa opofrende og saa begeistret.

Og ligesom deres kjærlighed til hende voksede, blev hendes sympati for dem hver dag sterkere og sterkere.

I et brev til en veninde skriver hun:D. 15de juni 1885.

„Indtil det øieblik, da jeg traadte arbeidersken nær, har jeg næsten uden undtagelse gjort den erfaring, at personer jeg vilde støtte mig til under mit arbeide, faldt sammen, eller rettere sagt: meddelte mig, at de intet kunde gjøre.“

„Uden arbeidersken“, skriver hun ved en anden leilighed,Med tanken paa sædelighedssagen. „kan vi ikke tænke at udrette det ringeste i rigsdagen. Jeg har nu kastet en bro over til hende, og jeg haaber at faa kraft til at bygge

videre paa den.“ —

Efter den første forsamling fulgte en anden, tredie, fjerde og femte: alle var sterkt besøgte, og til en enkelt var der fremmødt over tusinde kvinder. Fru Guillaume talte aften efter aften, bestandig lige varmt, lige henreven af sin sag.

Om dagen beskjæftigede hun sig med atorganisere foreninger, der skulde varetage arbeiderskens økonomiske og sociale interesser; hun var hjælpsom mod hver især og havde omtanke for hver enkelt. Om aftenen holdt hun, som nævnt, sine foredrag, og natten benyttede hun til at skrive afhandlinger om kvindens stemmeret, der offentliggjordes i blade og tidsskrifter og vakte levende opmerksomhed.

En længre artikel om dette emne„Deutsche Hausfrauenzeitung“ (1885. Nr. 10.) slutter hun med følgende ord:

„Over hele Tyskland er en mægtig bevægelse vakt: Fra samfundets høieste til dets laveste klasser begynder man at føle den enhed, der forbinder menneskene. „Alle for én, én for alle“, er mændenes løsen og har gjort den svage sterk. Burde ikke dette ogsaa blive kvindernes løsen?

Først naar den splittelsens aand, der driver kvinden til at anklage sine søstre, der lader hende glemme, at hun gjennem denne anklage nedsætter og tilsøler sit eget kjøn, er forsvunden, og den egenkjærlighed, der, uafhængig af det fælles vel, tror at kunne sikre sit eget bedste, er beseiret, først naar kvindens ligegyldighed, blindhed, dovenskab ligeoverfor offentlige anliggender har gjort plads for den almene pliktfølelse og menneskekjærlighed, da vil vore paaen gang latterlige, sørgelige, oprørende og unaturlige tilstande forsvinde.

Og begynder kvinden idag — endelig — at spørge efter vort lands love og forstaa, at disse ikke udelukkende angaar den mindre halvdel af menneskeslegten, da maa dette hilses med glæde. Det er de første svage spirer til den stræben, der vil blive det tyske riges velsignelse.“

*

III.

Medens arbeiderskerne samledes om fru Guillaume-Schack, og medens hendes agitationer vakte en opsigt, som ingen kvindebevægelse tidligere i Tyskland, saa hun sig pludselig forladt af dem, som forhen havde staaet ved hendes side. Man bebreidede hende, at hun lod socialdemokraterne komme til orde i forsamlingerne og fandt det absolut forkasteligt, at hun viste dem saa sterke sympatier. Men det, som navnlig vakte forargelse var, at hun saa uforbeholdent arbeidede for kvindens stemmeret.

De damer, der havde dannet hendes komethale, da hun det foregaaende aar holdt foredrag om sædeligheden, foreholdt hende ganske uden grund, at hun havde forladt sin egentlige arbeidsmark; og i alle aviser læste man deres erklæringer om, at de havde løsrevet sig fra enhver forbindelse med hende. „Korrespondenten“, et tysk sædelighedsorgan, og „Le bulletin continental“ erklærede ligeledes, at da fruGuillaume havde omformet sine sædelighedsforedrag til politiske, kunde de ikke længer virke sammen med hende.

Hertil kom, at regjeringen betragtede hendes virken med misbilligelse, og at udvisningsdommen svævede over hendes hoved.Ved sit giftermaal med en udlænding mistede fru Guillaume-Schack sin hjemstavnsret i Tyskland og kan derfor, skjønt født og opvokset i dette land, udvises ifølge loven.

Personlige krænkelser af alle slags fulgte efter. En veninde, hos hvem hun pleiede at bo, forbød hende sit hus af trygt for at blive udsat for husundersøgelse. Hendes egne søskende vendte hende ryggen og forklarede høilydt, at de ønskede udvisningsdommen maatte blive fuldbyrdet, saa de kunde faa ro for hendes extravagancer. At hun i vittighedsbladene aftegnedes i alle mulige og umulige situationer morede hende kun; men at den største del af pressen paanyt kastede sig over hende, beklagede hun, da dette skadede arbeiderskens sag.

Utvivlsomt kan det betragtes som et feilgreb, at hun i kampen for kvinden saa ganske og aldeles sluttede sig til socialdemokraterne; thi ved at stemple kvindesagen som en politisk partisag har hun skrækket mange bort, der

ellers vilde have interesseret sig for den, og bragt andre til at betragte den med skjæve blikke.Selv bærer hun dog ikke udelukkende ansvaret. Skylden bør tvertimod for en stor del tilskrives dem, som kastede stene paa hendes vei og forlod hende, da hun mest trængte hjælp.

Hun ønskede saa varmt at hæve arbeidersken; men hun indsaa, at hun ikke alene vilde være istand til at naa sit maal. Den hjælpende haand, der allerede var bleven hende tilbudt af socialisterne, raktes hende i det afgjørende øieblik. Hun greb den villig; thi hos dette parti haabede hun at finde støtte.

Mere og mere uforbeholdent bekjendte hun sig som socialdemokrat; politiet opløste derfor hendes forsamlinger, og skjønt man af hensyn til hendes fødsel nølede med at udstede udvisnings-befalingen, betydede man hende, at det vilde blive forbudt hende oftere at tale i Berlin.

Den 23de april 1885 behandledes i den tyske rigsdag et forslag om at forhøie tolden paa sytraad. Den følgende aften havde hun, trods forbildet, med stort besvær formaaet autoriteterne til at indvilge i, at hun sammenkaldte et sidste møde.

Mere end tusinde mennesker havde indfundet sig for at høre hende, deriblandt adskillige medlemmer af rigsdagen.

Hun havde selv overtaget at lede diskussionen og oplyste først og fremst, at der i hendes fødeland lever 300,000 kvinder, som ernærer sigved skræddersøm, og at dette antal bliver mere end fordoblet, naar man dertil føier linsømsyerskerne. Disse 6 à 700,000 kvinder, der fra morgen til aften sidder bøiede over sit anstrengende arbeide, hvis fortjeneste er saa ringe, at man hidtil kun har turdet paalægge dem en skat af tre mark aarlig, vilde nu hver især faa et skattetillæg at fire til seks mark.

I rigsdagen har man fremhævet, vedblev hun, at fabrikanterne ikke kan bestaa. Men personlig kjendte hun adskillige af disse fabrikanter, som var rige folk. Hvis de øvrige ikke kunde det, maatte det være, fordi disse havde for store fordringer til livet. Skulde 700.000 fattige arbeidersker lide, for at nogle fabrikanter kunde leve i overflod? (Han afbrødes her af indignerede: „Nei, nei!“). Naar kvinderne reiser sig for at protestere mod en slig uretfærdighed og søger at forbedre sin stilling, bliver deres forsamlinger opløste; hvilket besvær, hvilke pengeofre, der var forbundne med at sammenkalde disse forsamlinger, det tænkte ingen paa.

„De ved, mine damer“, sluttede hun, „at jeg har forlangt politisk stemmeret for kvinden. Men ved De, hvad man svarer mig? — Vi behøver ikke kvinderne; der er vaskerkjærringer nok i rigsdagen i forveien!“ — Dog, tiltrods for deres haan, deres trækken paa skulderen, skal vi ved enighed og udholdenhed, søstre, naafrem til seir! Fredrik den store kunde i sin tid lade en kvindeforsamling jage fra hverandre ved hjælp af brandsprøiter. Men tiderne har forandret sig: nu er alvoret vakt! Kvinden træder selv i skranken for sine rettigheder og kræver, at folkets repræsentanter ogsaa skal repræsentere hendes interesser!“ —

Sommeren 1885 reiste fru Guillaume-Schack til Schweiz, hvor hun under stormende jubel afvekslende talte for sædelighedssagen og for arbeidersken. Overhovedet var intet fjernere fra hende end at opgive sædeligheds-bestræbelserne, og lige til den seneste tid har hun benyttet hver leilighed til at fremme det brittisk-kontinentale forbunds interesser.

Beskyldningen for at ville trække sig bort fra dette virkefelt tilbageviser hun i et privatbrev i følgende ord:

„Jeg har fuldt og helt sat mit liv ind for kampen mod usædeligheden, og jeg gjør det idag mere end nogensinde før; kun er jeg traadt ud af de velstaaende kredse og vil søge at uddanne hjælpetropper af de arbeidende kvinder.“

Og paa bebreidelser fra „kulturforbundets“ bestyrelse svarer hun bl. a.:I en skrivelse af 17de oktober 1885.

„At faa fodfæste blandt de arbeidende kvinder har i aarevis været min stræben, og, som Deganske vist erindrer, har jeg aldrig gjort nogen hemmelighed deraf. Jeg har saaledes i ingen henseende forandret mine anskuelser.“

Efter at være vendt tilbage fra Schweiz bereiste hun Mellem- og Syd-Tyskland; i mange byer fandt hun kun modstandere, men i andre havde hendes sag ypperlig fremgang. I Fürth, Nürnberg og München blev det hende

saaledes forbudt at tale, men i Stutgard og flere andre steder vandt hun tilslutning. I Hamburg ledede hun arbeiderskernes forsamlinger under navnet af fru von Wittenau; thi udvisningsdommen svævede fremdeles over hendes hoved. Paa alle hendes møder førte imidlertid socialisterne forsædet. Udenforstaaende betragtede hende derfor mere som en agitator for dette parti end som den energiske forkjæmperinde for sit eget kjøn, og istedetfor, som før, at kalde hende „Tysklands Josephine Butler“ benævnes hun nu „den tyske Louise Michel“.

Ja — visselig har hun Louise Michels mod og hendes varme hjerte for de undertrykte. Begge er af naturen rigt begavede, begge ivrige og utrættelige; for dem begge har livet været en kampdag uden vaabenstilstand, uden seir. Og ligesom man i Frankrige endnu ikke er bleven træt af at latterliggjøre „den beske Louise“ har vittighedsbladene i Tyskland atter og atter kastet sig over „grevinden“.Men hvilke modsætninger er de alligevel ikke!

Anarkisternes heltinde ønsker at se samfundet omformet, men under striden for samfundet har hun næsten glemt kvinden. Tysklands Louise Michel kjæmper kun for kvinden; i kvindens selvstændighed, i forbedringen af hendes kaar ser hun den varigste gavn for samfundet. Louise Michel flammer for de idéer, der har grebet hende, men tænker sjelden eller aldrig over den sags konsekvenser, hun arbeider for. Gertrud Guillaume-Schack taber aldrig sit maal af syne; maalet giver hende begeistring og kraft til opofrelse og forsagelse.

Som talerinde er Louise Michel glødende og lidenskabelig, skarp og bitter. Fru Guillaume-Schack er som talerinde henrivende; men hun er fremforalt den rolige, beherskede kvinde, og hvad der forlener hende en særlig ynde er den blide, behagelige maade, paa hvilken hun udtrykker sig. Hendes ord naar hjerterne, fordi de strømmer fra et saa ædelt hjertedyb; kun i enkelte øieblikke blusser hendes veltalenhed op til heftig indignation over hvad hendes kjøn gjennem aartusinder har maattet lide.

Ogsaa i andre henseender er de kontraster. Louise Michel mangler enhver personlig tiltrækningskraft: fru Guillaume-Schack er enusædvanlig smuk dame. Louise Michels talestemme er overanstrengt og tør; Gertrud har et mesterligt herredømme over et fyldigt, klangfuldt organ. Hun trættes aldrig, men taler uafbrudt med samme ild i øiet, samme begeistring, samme overtalelsens varme.

Ingen tør negte at Louise Michel er en uegennyttig kvinde; men Gertrud Guillaume-Schack er beundringsværdig ved sin praktiske virken. Saa langt hendes formue rækker, støtter hun hver nyttig bestræbelse med pengemidler. Hun er altid rede til at ofre sig for den, hun ser lide. For sig selv begjærer hun intet, for sine søstre alt.

Efter at have stiftet tyve foreninger til varetagelse af arbeiderskens tarv, opslog hun i høsten 1885 sin bolig i Offenbach (Hessen-Darmstadt), hvor hun lettere end noget andet sted troede at kunne undgaa udvisningen. Julen tilbragte hun hos sine forældre, og paa tilbagereisen fra fædrehjemmet opholdt hun sig nogle dage i Berlin. Her anvendte hun den korte tid til at grunde en syge- og begravelseskasse for kvinder, der nu tæller 25,000 medlemmer. — Hun var livlig og munter som altid og opfyldt af haabet om at kunne arbeide i ro i Offenbach, hvor hun havde indrettet sig et hyggeligt hjem.

Straks efter sin tilbagekomst til den lilleby,Januar 1886. paabegyndte hun udgivelsen af arbeiderskeorganet „Die Statsbürgerin“, og ved siden af sin redaktionsvirksomhed beskjæftigede hun sig med velgjørende stiftelser saavel i Offenbach som i det nærliggende Frankfurt.

I vaarmaanederne besøgte fru Guillaume-Schack det nordlige Tyskland og holdt blandt andet foredrag i Kiel og Flensborg. Men medens hun var fraværende, blev hendes blad konfiskeret, og grundet paa den nye socialistlov sprængtes samtidig de foreninger, hun havde stiftet i Berlin.

Junimaaned tilbragte hun i London, hvor hun, sammen med Josephine Butler, ledede forhandlingerne paa „det brittisk-kontinentale forbunds“ hovedmøde.

Et par dage efter hendes hjemkomst trængte politibetjente tidlig om morgenen ind i hendes hus og overbragte hende regjeringens ordre om at forlade Hessen-Darmstadt inden aften. Hun havde opofret sin formue saavelsom sine kræfter; nu paaførte man hende det sidste store tab: hun maatte forlade det hus, hun havde kjøbt.

Kun med møie opnaaede hun to dages udsættelse, og den 19de juli 1886 forlod hun det tyske rige. Ved hendes afreise havde en mængde kvinder og mænd samlet sig paajernbanestationen. Raabene: „Leve fru Guillaume-Schack! Leve soeialdemokraterne!“ lød fra alle sider.

Saavel den østerrigske som den franske og engelske presse beklager udvisningen og finder den uberettiget, og hendes venner og tilhængere har ikke helt opgivet haabet om at se hende forlade sit nuværende opholdssted, Schweiz, for at vende tilbage til fødelandet.

Skjønt der visselig er delte meninger om, hvorvidt hun, ved at slutte sig til socialisterne, ikke har skadet sit kjøns sag næsten ligesaa meget, som hun har gavnet den, hersker der kun én merling om hendes ædle, uegennyttige karakter; hun har i al sin færd vist en offervillie og et mod, der aftvinger hendes værste modstandere beundring.

Hvilke forfølgelser hun endnu vil have at gjennemgaa, hvilke slag det muligens vil være hende forbeholdt at vinde, kan først fremtiden lære os. Men ét er sikkert: hun vil ikke flygte fra den fane, hun har baaret frem!

Og er haabet om kvindens frigjørelse for stort til straks at opfyldes, har hun ialfald saaet en spire, der raskt tager vekst. Naar den bevægelse seirer, som nu bryder sig bane, vil hendes søstre med dyb erkjendtlighed mindes Gertrud Guillaume-Schack. Da vil de forstaa hendes sterke tro og hendes vanskelige, utaknemmelige arbeide. Uanseet samfundsklasserog partistrid vil de samle sig om hende og med digteren sige:

„Vi elsker, at du gav os alt, din fred, din fremtid, da det gjaldt; vi elsker dig, — alt had tiltrods! fordi du turde tro paa os.“

*